

LATINAN RAKENNE- JA TERMINOLOGIAKURSSI

Β Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ

Ο Δ Ε Φ Γ Η Ι Κ Λ Μ Ν Ο Ρ Π Q R S T V

LUENTOMONISTE

KEVÄT 2007

Anne Helttula

Henrik Roschier

SISÄLLYSLUETTELO

I Taustaa & kulttuurihistoriaa	2
Rakenne- ja terminologiakurssi	2
Latina pähkinänkuoressa	3
Kronologiaa	7
II Latinan kieliopin perusteet	11
Tiivistelmä	11
Verbit	17
Substantiivit	21
III Hieman perussanastoa	26
Opiskelu	26
Lukusanat	27
Roomalainen kalenteri	29
IV Latina ja muut kielet	30
Vulgaarilatina	30
Romaaniset kielet	32
Latina ja germaanisiet kielet	33
Latinalaisperäinen sanasto englannissa	34
V Sananmuodostus	36
Latinalaiset prefiksit	36
Kreikkalaiset prefiksit	44
Suffiksit	45
VI Pieni ”sivistyssanasto”	55
Lähteitä	59

I TAUSTAA & KULTTUURIHISTORIAA

RAKENNE - JA TERMINOLOGIAKURSSI

- Rakenne- ja terminologiakurssin tavoitteena on antaa **yleiskuva** latinan kielestä, kreikkalais-roomalaisen kulttuurin historiallisista vaiheista sekä kielellisiä esimerkkejä latinan **kulttuurivaikutuksista** ympäri Euroopan ja maailman.
- Tämän monisteen sanasto-osioissa pyritään hahmottamaan **pääasiassa latinalais- ja hieman kreikkalaisperäisenkin sanaston ja muotopiirteiden (sananjohtamisen) esiintymistä nykykielissä**. Sanastoesimerkkejä on pääasiassa englannista, ranskasta, saksasta ja ruotsista. Moniste ei yritäkään olla tyhjentävä esitys aiheesta, vaan pikemminkin perusasiat esittelevä **johdantopaketti**. Lukija voi oman kielitaitonsa mukaan pohtia lisää vastaavia sanastoesimerkkejä.
- Kieliopillisia ym. asioita on havainnollistettu myös tunnetuilla latinankielisillä **termeillä**, sitaateilla ja lentävillä lauseilla. Ne on poimittu eri ajoilta: antiikin historiasta, kristillisistä teksteistä sekä yliopistomaailmasta.
- Koska ns. sivistyssanat pohjautuvat usein latinaan ja kreikkaan, kyseisten kielten perussanastoon tutustuminen **auttaa laajentamaan yleiskielitaitoa sekä kansainvälisen oppi-, tiede-, kulttuuri- ja teknisenkin sanaston ymmärtämistä**. Samat asiat ilmenevät useissa kielissä: **kun opettelee vähän latinaa ja kreikkaa, opettelee samalla monia muitakin kieliä – ja toisinpäin!** Myös kielioppiterminologian latinalaista alkuperää on pyritty tässä monisteessa tuomaan esille.
- Tässä monisteessa pienemmällä fontilla kirjoitettu aineisto on **syventävää**, tentin kannalta ylimääräistä, mutta siihen perehtyminen auttaa laajentamaan kurssin asioiden hahmottamista.

(*) indoeurooppalainen kantakieli

(*) = hypoteettinen / rekonstruoitu kieli
(+) = kuollut kieli, ei enää kenenkään äidinkieli

oletettu IE kanta-kieli (jota saatettiin puhua ehkä 5.-4. vuosituhannella eaa.) hajautui ajan myötä lukuisiksi murteiksi ja kieliksi, jotka yleensä jaetaan karkeasti oheisiin pääryhmiin

- armenia**
- balttilais-balkanilaiset kielet**
(albania, balttilaiset kielet, slaavilaiset kielet)
- germaanisets kielet**
- indoiranilaiset kielet**
- keltiläiset kielet**
- kreikka**
- (+) Anatolian kielet**
- (+) Turkestanin kielet**
- (+) itaaliset kielet**
mm. oski, umbri, sikeli, faliski,
latina

puhutun latinan alueelliset murteet kehittyivät vähitellen nykyisiksi romaanisiksi kieliksi, kirjakielen vaiheet taas olivat erilaiset

romaanisia kielimuotoja ja murteita on luokiteltu kymmeniä; tässä lueteltu vain suurimmat

- romaaniset kielet**
- galloromaanisets kielet**
langue d'oïl (> nykyranska)
langue d'oc (> provensaali / oksitaani)
- hispanoromaanisets kielet**
espanja (kastilia)
portugali
katalaani
- italoromaanisets kielet**
italia
sardi
- retoromaanisets kielet**
Romansh
Ladino
friuli
- balkanoromaanisets kielet**
romania
(+) muinaisdalmatia

PAIKALLISKIELESTÄ EUROOPAN VALTAKIELEKSI

Latinan kieli, *lingua Latina* [líŋwa latí:na], on yksi indoeurooppalaisten kielten läntiseen haaraan kuuluvista itaalisista kielistä. Siitä ovat kehittyneet roomanisiet kielet, joista tärkeimmät ovat espanja, italia, portugali, ranska ja romania.

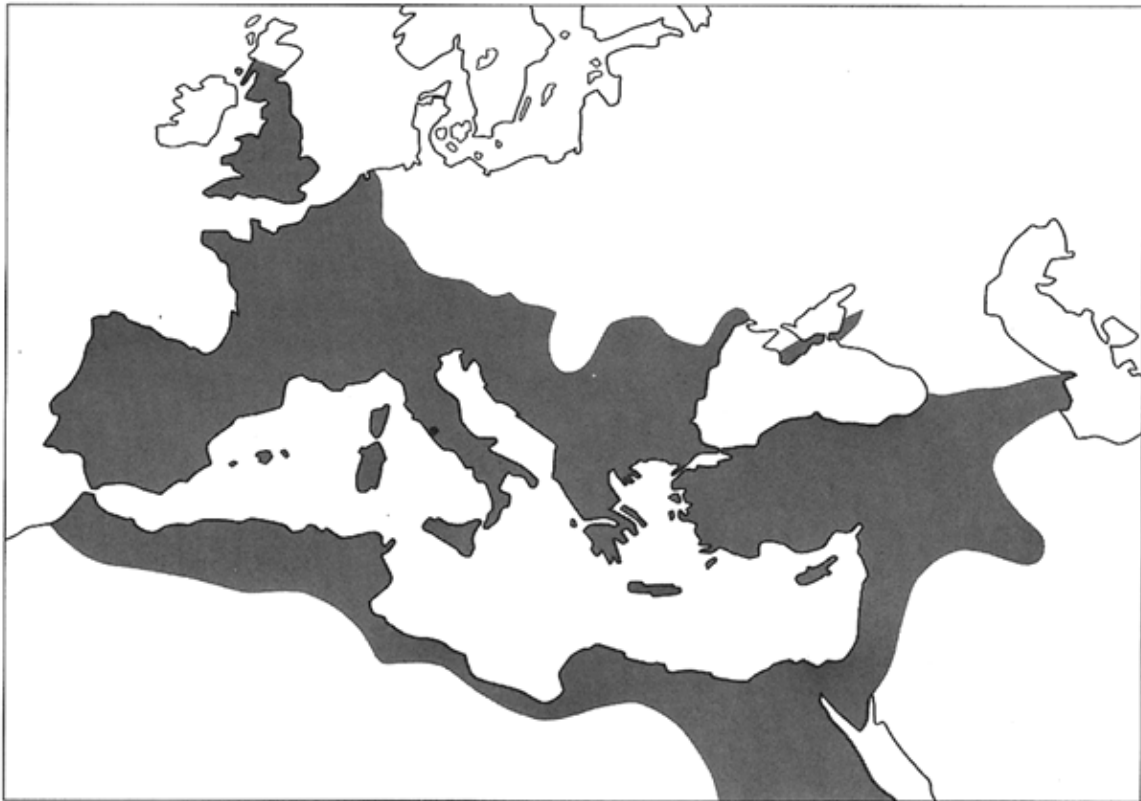
Latina oli alunperin Keski-Italiassa Latiumin alueella (josta adjektiivii *Latina* 'latinalainen, latiumilainen') asuneen yhden latinalaisen heimon kieli, joka asteittain levisi koko Italian niemimaalle. Italiassa puhuttiin varhaisina aikoina lukuisia muitakin kieliä, mm. kreikkaa, etruskia ja itaaliisiin kieliin kuuluvia oskia ja umbria.

Rooman kaupunki kasvoi Tiber-joen varrelle kohtaan, jossa oli joen alajuoksun ainoa kelvollinen ylityspaikka. Siihen muodostui jo varhain kauppapaikka, jonne johtivat myös useat maareitit eri puolilta Italiaa. Seudulla oli kukkuloita, jotka soveltuivat asumiseen – tulevan Rooman ”seitsemän kukkulaa”, *septem colles*. Kukkuloilla oli asutusta jo pronssikaudella, 1000-luvulla eaa. Rautakaudelta, 700-luvulta eaa., on arkeologisia todisteita yhteisön voimistumisesta ja tiivistymisestä, ja juuri tähän aikaan, vuoteen 753, roomalaiset historioitsijat sijoittivatkin kaupunkinsa perustamisen. Tarun mukaan Rooman perustaja ja sen ensimmäinen kuningas oli Romulus.

Kuningasajan Rooma oli vain yksi pikkuvaltio muiden joukossa. Tärkeitä sen aineelliselle ja henkiselle kasvulle olivat yhteydet niemimaan korkeakulttuureihin, Etelä-Italian kreikkalaisiin ja Keski-Italian etruskeihin. Roomalaiset mm. omaksuivat kreikkalaisen kirjaimiston ja sovelsivat sen oman kielensä tarpeisiin. Varhaisimmat kirjalliset muistomerkit, kiveen hakatut tai ruukkuihin kaiverretut piirtokirjoitukset Roomassa ovat peräisin ehkä 600–500-luvuilta eaa. Etruskivaikutteiden voimakkuudesta todistaa mm. se, että kaksi myöhemmistä kuninkaista kantoi etruskilaisperäistä nimeä Tarquinius. Tarun mukaan roomalaiset karkottivat viimeisen kuninkaansa Tarquinius Superbuksen ja perustivat tasavallan; oppineet laskivat sen tapahtuneen v. 509 eaa.

Tasavallan aikana roomalaiset alistivat valtaansa koko Italian ja nousivat hallitsemaan kaupankäyntiä läntisellä Välimerellä. 200-luvun kuluessa he valloittivat ensin Etelä-Italian kreikkalaissiirtokunnat ja kävivät sitten ns. puunilaissodat pohjoisafrikkalaista Karthagoa vastaan. Näiden sotien seurauksena Rooma sai ensimmäiset provinssinsa: Sisilian sekä Hispanian, alueen Pyreneitten niemimaalta. Myös nykyisestä Etelä-Ranskasta tuli Rooman provinssi (nyk. Provence). Karthagon lopullinen kukistuminen 100-luvun puolivälissä toi Roomalle alueita Pohjois-Afrikasta, ja myös Kreikan emämaan keskenään eripuraiset kaupunkivaltiot joutuivat Rooman valtaan. Rooman valtakunta levittäytyi näin myös itäisen Välimeren alueelle. Välimerestä tulikin roomalaisille *mare nostrum*, 'meidän meremme'.

Lähes 500 vuotta kestänyt tasavallan aika päättyi sisällissotiin, joiden voittajaksi selviytyi Gaius Julius Caesar. Caesar laajensi Rooman valtaa koko nykyiseen Ranskaan ja Belgiaan, alueelle, jota roomalaiset kutsuivat Galliaksi. Caesarin yksinvaltaisia pyrkimyksiä pelänneet salaliittolaiset surmasivat hänet v. 44 eaa. syösten valtakunnan uuteen sekasortoon. Järjestyksen palautti v. 30 eaa. valtaan noussut Octavianus, kunnianimeltään Augustus, jota pidetään Rooman ensimmäisenä keisarina. Egyptistä tuli Rooman provinssi Augustuksen aikana. Keisariajan alkupuolella valtakunta kasvoi edelleen, kunnes se ulottui Skotlannin rajoilta Saharaan ja Atlantilta Arabiaan. Nykyisen Romanian alueen valloitti keisari Trajanus 100-luvun alussa.

Rooman valtakunta laajimmillaan, noin vuonna 117.

MAAILMANKIELI

Vaikka Rooman valta toikin tullessaan latinankielisen hallinnon, se ei suinkaan merkinnyt entisten kielten tukahduttamista. Kaikkialla valtakunnassa puhuttiin edelleen myös omia paikallisia kieliä. Kuitenkin kouluissa opetettiin myös provinssien asukkaille latinaa, standardikieltä, joka avasi tien roomalaiseen yhteiskuntaan. Latinan kieli oli roomalaistumisen tärkein väline. Vahvimmin latinalaistuivat ne alueet, jotka jo varhain joutuivat kosketukseen Rooman kanssa; näillä alueilla puhutaan nyt romaanisia kieliä. Koululaitos säilytti latinan kirjakielen hämmästyttävän yhtenäisenä satojen vuosien ajan laajan valtakunnan eri osissa, samalla kun kansan puhuma latina eli omaa elämäänsä. Kielenoppineet tuottivat kielioppeja, oikeakielisyyssoppaita, puhetaidon oppikirjoja sekä asiakirjojen ja kirjeiden malleja. Latina oli hyvin huollettu kieli, jota suuri osa valtakunnan asukkaista ei puhunut äidinkielenään.

Itäisen Välimeren piirissä kreikka säilyi yleis- ja sivistyskielenä. Rooman vallan myötä kreikan asema jopa vahvistui: perehtyäkseen vanhemman korkeakulttuurin saavutuksiin roomalaisten oli opittava kreikkaa. Rooman kulttuuri ja latinankielinen kirjallisuus muotoutuivat kreikan kielen ja kreikkalaisen kulttuurin vaikutuksen alaisina. Vuosisatojen ajan Rooman sivistyneistö oli käytännössä kaksikielistä.

Tasavallan ajan loppuaika ja keisariajan alku oli latinan kielen ja Rooman kirjallisuuden kulta-aikaa. Tänä klassisena kautenaan latina kehittyi ilmaisuvälineenä tasolle, jota myöhempinä aikoina on pidetty esikuvallisena; tämän ajan latina on edelleen kouluissa opetetun latinan perusta. Tällä noin vuosisadan mittaisella kaudella vaikuttivat mm. Gaius Julius Caesar, jonka teosta *Gallian sota* pidetään klassisen proosan loistavana esimerkkinä, puhetaidon mestari Marcus Tullius Cicero, lyyrinen runoilija Horatius sekä roomalaisten kansallisrunoilija, eepikko Vergilius.

ROOMAN PERINTÖ

Keisariajan myöhempinä vuosisatoina vaikuttivat kristinusko ja kristillinen kirkko suuresti sekä roomalaiseen yhteiskuntaan että latinan kielen kehitykseen. Klassisten kirjailijoiden rinnalle nousivat Raamattu ja kirkkoisien kirjoitukset. Myöhäisantiikin aikana vakiintui se oppiaineiden järjestelmä, jonka tunnemme nimellä *septem artes liberales*, 'seitsemän vapaille kansalaisille sopivaa oppiainetta'. Siitä tuli myös keskiaikaisen kouluopetuksen perussisältö.

Rooman valtakunnan viimeiset vuosisadat olivat sisäisen hajoamisen ja ulkoisten paineiden aikaa. 300–400-luvuilla Roomaa uhkasivat germaaniheimot, ennen kaikkea gootit. Vuonna 395 valtakunta jakautui kahtia Itä- ja Länsi-Roomaksi. Pitkällisten sosiaalisten ja taloudellisten ongelmien rasittama Länsi-Rooma lakkasi olemasta vuonna 476, kun germaanipäällikkö Odovakar syöksi valtaistuimelta viimeisen keisarin Romulus Augustuluksen. Valtakunnan itäinen puolisko, jossa kreikka oli säilynyt hallinnon ja kulttuurin kielenä, kreikkalaistui yhä enemmän. Itä-Rooma, joka jatkoi Bysanttina vuoteen 1453 saakka, on syvästi vaikuttanut Euroopan itäiseen kulttuuripiiriin.

Kristillinen kirkko oli vuosisatojen kuluessa luonut organisaation, joka oli valmis vastaamaan myös maallisten asioiden hoidosta. Länsi-Rooman luhistuessa kirkko tavallaan jatkoi sen perinnettä, ja kirkon kielenä latina yhdisti edelleen laajaa, monikielistä ja -kulttuurista aluetta. Merkittävä osa keisarin arvovallasta siirtyi Rooman piispalle, paaville.

Germaanivaellusten seurauksena Eurooppaan alkoi muodostua uusia kansallisvaltioita omine kansalliskielineen. Varhaisten germaanivaltioiden kielillä ei kuitenkaan ollut kirjallisia perinteitä, eivätkä ne voineet korvata latinaa kaikkien yhteisenä kirjakielenä. Perinteisesti antiikin latinan kauden katsotaan jatkuneen noin vuoteen 600.

Merkkejä kansalliskielten kirjallisesta käytöstä alkaa näkyä 800-luvulta lähtien. Mutta vaikka valtioiden hallinnossa ruvettiin vähitellen käyttämään yhä enemmän niiden omia kieliä, säilytti latina asemansa kansainvälisen politiikan, diplomatian ja kirkon kielenä läpi keskiajan kauas uudelle ajalle saakka. Opetustoimi oli Rooman valtakunnan luhistuttua jäänyt kirkon hoitoon. Latina oli eurooppalaisten koulujen tärkein oppiaine ja oppineiden yhteinen kieli.

Vaikka latina ei enää ollutkaan kenenkään äidinkieli, tapahtui siinä kehitystä ja muuttumista. Renessanssi pyrki luomaan uudelleen yhteyden antiikin kulttuuriin; humanistioppineet etsivät luostareiden kirjastoista antiikin kirjallisuuden käsikirjoituksia. Kielen malliksi nostettiin klassinen latina. 1500- ja 1600-lukujen yltiöhumanistit kiivailivat oman aikansa ”turmeltunutta munkkilatinaa” vastaan vaatien kielen puhdistamista ja paluuta Julius Caesarin aikojen ”kultaiseen” latinaan. Itse asiassa ”munkkilatina” oli erittäin toimiva kansainvälinen kieli. Poliitiikan ja diplomatian kielenä latina säilyi 1600-luvulle, jolloin ranska – joka tosin on itsekin latinasta kehittynyt kieli – syrjäytti sen. Vielä 30-vuotisen sodan päättäneet Westfalenin rauhansopimus on pääosin latinankielinen.

Euroopan yliopistot olivat käytännössä latinankielisiä 1800-luvulle saakka. Vielä 1850-luvulla hyvin suuri osa yliopistojen opinnäytetöistä oli latinankielisiä, mutta 1900-luvulle tultaessa oli latinankielinen väitöskirja tai muu julkaisu jo harvinainen. Luonnontieteellisen tiedon lisääntymisen myötä kaiken tiedon hallitseva yleisoppinut väistyi spesialistin tieltä; erikoistuminen edisti kansalliskielten leviämistä tieteen alueelle. Samaan suuntaan vaikutti kaikkialla Euroopassa herännyt kansallistunne. Nykyisin latina on paitsi kielitieteilijöiden tutkimuskohde, myös yleissivistävä oppiaine, josta on käytännöllistäkin hyötyä erityisesti kielten ja historian opiskelijoille ja tutkijoille.

Historiansa takia latina on erikoistapaus eurooppalaisten kielten joukossa. Romaaniset kielet ovat vuosituhantisen kehityksen läpikäynyttä latinaa. Muihinkin Euroopan kieliin, nimenomaan niiden sanastoon, on latina vaikuttanut voimakkaasti. Englannin kielessä noin neljännes arkisen puheen ja jopa 60–80 % tieteellisen tekstin sanastosta voidaan osoittaa latinalaisperäiseksi. Suomessakin,

vaikka kieli ei edes ole indoeurooppalainen, on latinalaisperäisiä sanoja: 'tiili' latinan sanasta *tegula*, 'peili' sanasta *speculum* ja 'portti' sanasta *porta*. Tällaiset varhaiset lainat ovat yleensä tulleet suomeen germaanisten kielten kautta. Oma lukunsa ovat latinasta johdetut sivistyssanat: *normaali*, *aggressiivinen*, *retrospektiivinen*. Kaikkialla Euroopassa on jonkinasteista latinantaitoa. Kykyä ymmärtää tilanteeseen sopivia latinankielisiä sitaatteja ja sananparsia sekä viittauksia antiikin kirjallisuuteen on aina pidetty sivistyksen merkinä.

K R O N O L O G I A A

LATINAN KIELEN JA ANTIIKIN KULTTUURIN VAIHEISTA

753–509 eaa.	Rooman kuningasaika; kreikkalaisten ja etruskien merkittävä vaikutus muihin Italian muinaiskulttuureihin; latinalaiset aakkoset kehitetään; varhaisimmat latinankieliset piirtokirjoitukset
509–27 eaa.	tasavallan aika; kirjakieli kehittyy vähitellen
200-luku eaa.	kreikkalaisen kulttuurin vaikutus Roomassa vahvistuu; kreikkalaisia opettajia ja kouluja Roomaan; ensimmäiset provinssit vallataan (Sicilia, Sardinia)
100-luku eaa. –	valtakunta laajenee huomattavasti, lisää provinssseja
58–50 eaa.	Gaius Julius Caesarin valloitukset Galliassa
27 eaa. –	keisariaika
27 eaa. –14 jaa.	keisari Augustus; klassisen kirjallisuuden ”kulta-aika”
43	Britanniasta provinssi
100-luku	Rooman valtakunta laajimmillaan (98–117 keisarina Trajanus)
106	Daciasta provinssi (suunnilleen nykyinen Romania)
200-luku	ns. sotilasanarkian aika; germaanikansojen paine rajoilla kasvaa
306–337	Konstantinus Suuri keisarina
325	Nikean ensimmäinen ekumeeninen kirkolliskokous
330	Konstantinopolista (nyk. Istanbul) Rooman valtakunnan pääkaupunki
391	kristinuskosta Rooman valtionuskonto
395	valtakunnan jako kahtia Itä- ja Länsi-Roomaksi
400-luku	germaanivaellukset Euroopassa; uusina latinankielisiä raamatunkäännöksiä (Hieronymus, ns. <i>Versio Vulgata</i>)
410	Rooman joukot jättävät Britannian
476	Länsi-Rooman kukistuminen > germaanivaltioita Euroopassa Rooman ”perillisinä”; Itä-Rooma jatkaa olemassaoloaan
480–543	Benedictus Nursialainen (länsimaisen luostarilaitoksen ”isä”)

n. 500–800-luvut	puhutun latinan murteet eriytyvät vähitellen romaanisten kielten kantamuodoiksi
800	paavi kruunaa frankkikuningas Kaarle Suuren keisariksi Roomassa; ns. karolinginen renessanssi, klassisen ajan latina (kirjakieli) esikuvaksi kouluissa
800-luku	varhaisimmat tunnetut romaanisilla kielillä laaditut tekstit
1054	kirkon jakautuminen kahtia roomalais- ja kreikkalaiskatolisiksi kirkoiksi
1066	normannit valloittavat Englannin > ranskan kielen vaikutus vahvistuu
1100-luku	ensimmäiset yliopistot syntyvät luostari- ja katedraalikoulujen pohjalta (mm. Bologna, Pariisi, Oxford)
1300–1500-luvut	humanismi; renessanssi (antiikin kielten ja kulttuurin ihannointia)
1453	turkkilaiset valloittavat Konstantinopolin, Bysantti eli Itä-Rooma kukistuu
1500-luku –	latina pitkään yliopistojen, diplomatian, hallinnon ja roomalaiskatolisen kirkon kansainvälisenä kielenä; uudissanaston muodostamista moniin kieliin latinan ja kreikan pohjalta

LATINAN KIELI- JA KIRJALLISUUSHISTORIALLISET KAUDET

(HUOM. VUOSILUVUT VAIN LIKIARVOJA...)

○ esikirjallinen (–250 eaa.)

- Tältä ajalta on säilynyt vain harvoja ja hajanaisia kirjoitettuja lähteitä, joista varhaisimmat tunnetut ovat peräisin n. vuodelta 600 eaa.

○ arkainen (n. 250–80 eaa.)

- Kieli oli muuttunut varsin paljon muutamassa vuosisadassa.
- varhaista kirjallisuutta; kreikkalaisen kulttuurin vaikutus merkittävää

○ klassinen (n. 80 eaa. – 120 jaa.)

- kirjallisuuden ”kulta-aika” n. 30 eaa. – 20 jaa.; ”hopea-aika” 20–120
- Kouluissa ja yliopistoissa nykyään opetettava latina perustuu klassisen aikakauden kirjakieleen. Se poikkesi puhutuista murteista eli ns. vulgaarilatinasta,

kuten esim. suomenkin standardoitu kirjakieli poikkeaa puhekielestä.

- Tänä aikana latinaan luotiin runsaasti uutta, etenkin oppialoihin liittyvää sanastoa, merkittävässä määrin kreikkalaisten esikuvien pohjalta.

○ myöhäinen (n. 120–600)

- Puhutut murteet loittonivat yhä kauemmas yllättävän yhtenäisenä säilyneestä kirjakielestä.
- Kristillisen ja kreikkalaisvaikutteisen kirjallisuuden merkitys kasvoi.

○ keskiaika (n. 600–1400)

- Puhutun latinan murteiden kehittyminen nykyisten romaanisten kielten kantamuodoiksi oli jo hyvässä vauhdissa, ja latina yhtenäisenä kielenä ”lakkasi olemasta” viimeistään n. 500–800-luvuilla. Tämän ajan latinalais-romaaniset ihmiset eivät siis enää ymmärtäneet klassisen kirjakieliopin mukaista latinaa oman äidinkieltensä pohjalta.
- Enemmän tai vähemmän klassisen kieliopin mukainen latina oli oppineiden eurooppalaisten ensimmäinen vieras kieli, siis kansainvälinen käyttökieli.
- 800-l. alkaen myös romaaniset kielet saivat vähitellen kirjoitetun asun.

○ uuslatina (n. 1400–)

- Latina säilyi oppineiden puhumana vieraana kielenä ainakin 1600-luvulle, ja kirjoitettuna vielä pitempään.
- Renessanssin aikana klassiset kielet ja niillä kirjoitettu kirjallisuus nousivat Länsi-Euroopassa suureen arvostukseen. Antiikin esikuvia jäljiteltiin kirjallisuudessa, ja kreikan ja latinan sanastoa lainattiin valtavasti uudempiin kieliin.
- Latinan ja kreikan sanasto on edelleen tieteellisen ja teknisen terminologian päälähde.

→ latina eli (ja elää edelleen) siis useina rinnakkaisina muotoina:

1. **puhuttu äidinkieli** (antiikin vulgaarilatinasta > nyk. romaanisiin kieliin)
2. **(klassinen) kirjakieli** (kouluopetuksen kautta antiikista nykyhetkeen)
3. **puhuttu vieras kieli** (perustuu kirjakieleen; lähinnä keski- ja uudella ajalla)
4. **lainasanat muissa kielissä** (puhekielen kautta; lähinnä antiikissa ja keskiajalla)
5. **uudissanat muissa kielissä** (kirjakielen kautta; lähinnä keski- ja uudella ajalla; nykyään erityisesti tieteellinen ja tekninen sanasto)

II LATINAN KIELIOPIN PERUSTEET

KIRJAIMISTO JA ÄÄNTÄMINEN

- Latinan kielessä käytetään seuraavia kirjainmerkkejä:
 - vokaalit: a, e, i, o, u (+y, jota käytetään vain kreikkalaisissa nimissä ja lainasanoissa)
 - konsonantit: b, c, d, f, g, h, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x (+z, vain kreikkalaisissa nimissä ja lainasanoissa)
- Antiikin latinaa kirjoitettaessa käytettiin vain isoja kirjaimia, pienet kirjaimet sen sijaan ovat keskiaikainen keksintö. Lisäksi on huomioitava, että j- ja u-kirjainmerkit tulivat nekin käyttöön vasta keskiajalla; antiikin aikana I-kirjaimella merkittiin sekä vokaalia [i] että puolivokaalia [j] ja V-kirjaimella sekä vokaalia [u] että konsonanttia [v]. Myös nykyisin on käytäntönä merkitä i-kirjaimella kumpaakin äännettä, [i] ja [j]. Kirjainmerkkejä u ja v käytetään kuitenkin nykyään yleensä kuten suomessakin, myös tässä monisteessa.
- Kirjain k on erittäin harvinainen; sitä käytetään lähinnä vain parissa sanassa.
- Kirjain q esiintyy ainoastaan merkkiyhdistelmässä qu.
- Kahta samaa vokaalimerkkiä ei sanassa esiinny peräkkäin, paitsi jos ne kuuluvat eri tavuihin (esim. a-li-is).
- Kirjainten äännearvot ovat pitkälti samat kuin suomessa (vaikkakin eri maissa latinan vakiintuneet ääntämistavat saattavat historiallisista syistä poiketa toisistaan melkoisesti). On kuitenkin huomioitava seuraavat asiat:
 - Latinassa pitkillä ja lyhyillä vokaaleilla on merkitysero kuten suomessakin, mutta pituuseroa ei tavallisesti merkitä näkyviin (ei merkitty myöskään antiikin aikana). Joskus vokaalin pituus on kuitenkin selvyuden vuoksi merkittävä (esim. sanakirjoissa) ja tällöin vokaalin pituuden ilmaisee kirjaimen päällä oleva suora viiva (tai käytetystä kirjasimesta riippuen myös ns. sirkumfleksi ^): *nātūra* [na:tu:ra] 'luonto'. Vokaalin lyhyttä merkitään tarvittaessa käyrällä viivalla: *ă*.

L A T I N A N Ä Ä N T Ä M I S E S T Ä

KIRJAIN(YHDISTELMÄ) / DIFTONGI	ÄÄNTYY
ae	[e:] tai [ae]
oe	[e:] tai [oe]
i	1. [i] <i>ita</i> [ita] 'niin, siten' 2. [j] <i>iacere</i> [jakere] 'heittää' 3. [ij] <i>maior</i> [major] 'suurempi' 4. [ji] <i>ei cere</i> [e:jikere] 'heittää ulos'
c, ch	[k]
qu	[kv] tai [k ^w] (<i>aqua</i> [akva] tai [ak ^w a] 'vesi')
ngu	[ngv] tai [ng ^w] jos sitä seuraa samaan tavuun kuuluva vokaali (<i>lingua</i> [lingva] / [ling ^w a] 'kieli')
su	[sv] tai [s ^w] jos sitä seuraa samaan tavuun kuuluva vokaali (<i>suadeo</i> [sua:deo:] / [s ^w a:deo:] 'kehotan')
th (esiintyy vain kreikk. sanoissa)	[t]
ph (esiintyy vain kreikk. sanoissa)	[f]

- Vokaalien välissä oleva yksinäinen konsonantti kuuluu aina jälkimmäiseen tavuun: *na-tu-ra* 'luonto'.
- Kahden tai useamman konsonantin ryhmä jakaantuu pääsääntöisesti tavujen kesken: *ter-ra* 'maa', *in-su-la* 'saari', *in-tra* 'sisällä, sisälle'. Huom: *qu* on yhden konsonantin merkki, joten se ei jakaudu: *a-qua* 'vesi'.
- **HUOM.** Tämän monisteen sanastoesimerkeissä sanat on jaettu tavuviivoilla vartalon, liitteiden ja päätteiden kesken, ei tavujen mukaisesti.
- Tavun kesto latinan sanoissa:
 - Konsonanttiin päättyvä eli suljettu tavu on aina pitkä: *co-lum-na* (lyhyt-pitkä-lyhyt) 'pylväs', *dig-ni-tas* (pitkä-lyhyt-pitkä) 'arvokkuus', *in-gens* (pitkä-pitkä) 'tavaton, suunnaton'.
 - Vokaaliin päättyvä eli avonainen tavu on pitkä, jos siinä on pitkä vokaali tai diftongi: *lau-dō* (pitkä-pitkä) 'kiitän, ylistän', *nā-tū-ra* (pitkä-pitkä-lyhyt) 'luonto'.
 - Vokaalien pituudet opitaan käytännössä pitkälti sanakirjoista.
- Latinan kielessä tavun kesto vaikuttaa sanapainoon:
 - a) Jos sanan toiseksi viimeinen tavu on pitkä, paino on sillä: *co-lum-na* [kolúmna], *nā-tū-ra* [na:tú:ra].
 - b) Jos toiseksi viimeinen tavu on lyhyt, paino on kolmanneksi viimeisellä tavulla: *dig-ni-tās* [dígnita:s], *phi-lo-so-phi-a* [filosófia].
 - Kaksitavuisten sanojen paino on siis aina ensimmäisellä tavulla: *e-go* [égo] 'minä', *for-ma* [fó:rma] 'muoto'.
 - Sanapaino on vaikuttanut merkittävästi latinalaisperäisten sanojen kirjoitus- ja ääntämisasuihin ja niiden muutoksiin eri kielissä.

TIIVISTELMÄ LATINAN RAKENTEESTA

Seuraavassa on esitetty latinan kieliopillinen rakenne hyvin tiivistetysti ja pelkistetyksi, ikään kuin sisällysluettelona. Tarkoituksena on antaa yleiskuva kieliopista ja samalla taustatietoa rakenne- ja terminologiakurssin keskeisimmän aihepiirin, sanaston, syvempää ymmärtämistä varten. Tiivistelmää ei tarvitse opetella kurssin tenttiä varten, mutta siihen tutustumisesta voi kuitenkin olla hyötyäkin. Tiivistelmää seuraavissa alaluvuissa on peruskielioppia käsitelty hieman tarkemmin lause-esimerkkien avulla.

1 SANALUOKAT

1.1 NOMINIT ELI NIMISANAT

- kolme sukua:
 - feminiini, maskuliini, neutri
- kaksi lukua:
 - yksikkö, monikko
- viisi sijamuotoa:
 - 1. nominatiivi (= ns. suora sija)
 - 2. akkusatiivi, 3. genetiivi, 4. datiivi, 5. ablatiivi (= ns. epäsuorat eli obliikvisijat)
 - (rajoitetusti 6. vokatiivi; jäänteitä 7. lokatiivista)

1.1.1 substantiivit eli oliosanat

- viisi deklinaatiota eli taivutustyyppiä (1.–5.)

1.1.2 adjektiivit eli laatusanat

- kolme deklinaatiota eli taivutustyyppiä (1.–3.)
- kolme vertailuastetta: positiivi, komparatiivi, superlatiivi

1.1.3 pronominit eli asemosanat (muiden nominien sijasta käytettävät)

- 1.1.3.1 demonstratiivi- (osoittavat)
- 1.1.3.2 indefiniitti- (epämääräisyyttä ilmaisevat)
- 1.1.3.3 interrogatiivi- (kysyvät)
- 1.1.3.4 persoona- (henkilöivät)
- 1.1.3.5 possessiivi- (omistusta ilmaisevat)
- 1.1.3.6 refleksiivi- (tekijään itseensä viittaavat)
- 1.1.3.7 relatiivi- (viittaavat)
- 1.1.3.8 indefiniittiset pronominaalit (pronomien kaltaiset sanat, taipuvat osin adjektiivisesti)

1.1.4 numeraalit eli lukusanat

- 1.1.4.1 perusluvut (taipuvia ovat vain 1–3, tasasataluvut 200–900 sekä 1000-sanan monikko)
- 1.1.4.2 järjestysluvut (taipuvat 1.–2. deklinaation adjektiivien tavoin)
- 1.1.4.3 eräluvut (taipuvat 1.–2. deklinaation adjektiivien tavoin)

1.2 VERBIT ELI TEONSANAT

- kaksi pää- eli suuntaluokkaa:
 - aktiivi, passiivi
 - (deponentti- ja semideponenttiverbit poikkeuksellisia)
- kaksi lukua:
 - yksikkö, monikko
- kolme persoona:
 - ensimmäinen, toinen, kolmas
- kaksi verbityyppiä:
 - transitiiiviset (kohdistuvat)
 - intransitiiviset (kohdistumattomat)
- kolme teemavartaloa:
 - preesensvartalo
 - aktiivin perfektivartalo
 - passiivin partisiippivartalo
- neljä konjugaatiota eli taivutustyyppiä (+ muutamia epäsäännöllisiä & vaillinaisia verbejä)

1.2.1 persoona - eli finiittimuodot (taipuvat persoonissa)

- kuusi tempusta eli aikamuotoa:
 - preesens
 - imperfekti
 - perfekti
 - pluskvamperfekti
 - I futuuri (eli futuurin preesens)
 - II futuuri (eli futuurin perfekti)

- kolme modusta eli tapaluokkaa:
 - indikatiivi (kaikki tempukset)
 - konjunktiiivi (ei futuureja)
 - imperatiivi (vain preesens ja I futuuri)

TEKEMISEN ILMOITTAA:	menneessä ajassa	nykyajassa	tulevassa ajassa	MUODOSTETAAN:
kestäväksi (<i>infectum</i>)	imperfekti	preesens	I futuuri	preesensvartalosta
päättäneeksi (<i>perfectum</i>)	pluskvamperfekti	perfekti	II futuuri	perfektivartalosta

1.2.2 n o m i n a a l i - e l i i n f i n i t t i m u o d o t (käyttäytyvät nominien tavoin, mutta osa taipuu vaillinaisesti tai ei lainkaan)

- substantiiviset:
 - kuusi infinitiiviä
 - gerundi
 - supiini
- adjektiiviset:
 - kolme partisiippia
 - gerundiivi

1.3 A D V E R B I T E L I S E I K K A S A N A T (luokitellaan toisinaan myös partikkeleiksi)

- taipumattomia
- ilmaisevat tekemisen tapaa

1.3.1 adjektiiveista muodostetut (kolme vertailumuotoa)

1.3.2 muista nomineista muodostetut

1.3.3 lukuadverbit

1.3.4 muut (esim. myöntö- ja kieltosanat, adverbeiksi kangistuneet ilmaukset)

1.4 P A R T I K K E L I T E L I A P U S A N A T

- taipumattomia

1.4.1 prepositiot ja postpositiot (+ prefiksit ja suffiksit eli etu- ja jälkiliitteet)

1.4.2 konjunktiot eli sidesanat

1.4.3 interjektiot eli huudahdukset ym.

2 LAUSEENJÄSENET

2.1 PREDIKAATTI

- persoonamuotoinen verbi (merkitys voi olla myös persoonaton)
- kertoo, mitä tehdään tai tapahtuu
- noudattaa subjektinsa (jos on) lukua ja persoonaa

<i>Vir librum legit.</i>	Mies lukee kirjaa.
<i>Liber a viro legitur.</i>	Kirjaa luetaan miehen toimesta. (= Mies lukee kirjaa.)
<i>Puellae sunt pulchrae.</i>	Tytöt ovat kauniita.
Salve!	Ole tervehditty!
Pluit.	Sataa.

2.2 NOMINAALIJÄSENET

2.2.1 subjekti

- kuka / mikä tekee
- aktiivisessa lauseessa predikaatin ilmaiseman toiminnan suorittaja
- subjektia ei välttämättä merkitä näkyviin

2.2.1.1 nominatiivimuotoinen nomini tai verbin nominaalimuoto:

<i>Vir librum legit.</i>	Mies lukee kirjaa.
<i>Liber a viro legitur.</i>	Kirjaa luetaan miehen toimesta. (= Mies lukee kirjaa.)
<i>Errare humanum est.</i>	Erehtyminen on inhimillistä.

– subjektia ei välttämättä merkitä näkyviin:

<i>Cogito.</i> (= Ego cogito.)	(Minä) Ajattelen.
<i>Cogitat.</i> (= Is / Ea cogitat.)	(Hän) Ajattelee.

2.2.1.2 passiivilauseissa tekijän ilmaisee agentti:

<i>Liber a viro legitur.</i>	Kirjaa luetaan miehen toimesta.
<i>Portus tempestate deletur.</i>	Satama tuhoutuu myrskyn toimesta.

2.2.1.3 subjekti voi jäädä myös epämääräiseksi (verbin persoonaton käyttö)

<i>Ferunt Homerum caecum fuisse.</i>	Kertovat (=Kerrotaan) Homeroksen olleen sokea.
<i>Sic itur ad astra.</i>	Niin mennään kohti tähtiä.

2.2.2 objekti

- transitiivisen verbin toiminnan kohde
- akkusatiivissa

<i>Vir librum legit.</i>	Mies lukee kirjaa/kirjan .
<i>Discipulis libros do.</i>	Annan kirjat oppilaille.

2.2.3 predikatiivi

- eräänlainen predikaatin täyte
- nomini tai verbin nominaalimuoto
- on samassa muodossa kuin pääsanansa
- usein olla-verbin kanssa ilmaisee, mikä/millainen joku/jokin on
- myös joksikin tulemista tai jonakin pysymistä ilmaisevien verbien kanssa

*Puella est **pulchra**.*
*Puella pulchra **vana** habebatur.*
*Romani Caesarem **consulem** creaverunt.*
*Discipulis libros **legendos** do.*

Tyttö on **kaunis**.
Kaunista tyttöä pidettiin **turhamaisena**.
Roomalaiset valitsivat Caesarin **konsuliksi**.
Annan kirjat oppilaille **luettaviksi**.

2.2.4 adverbiaali

- määrittää verbiä tai adverbiä
- ilmaisee esim. tapaa, paikkaa ja aikaa

2.2.4.1 adverbi

*Equus **celeriter** currit.*
*Roma **olim** caput mundi erat.*

Hevonen juoksee **nopeasti**.
Rooma oli **muinoin** maailman keskus.

2.2.4.2 prepositio + nomini / prepositio + verbin nominaalimuoto

*Equus **in circo** currit.*
***De currendo** nobis narrant.*

Hevonen juoksee **kilparadalla**.
(He) kertovat meille **juoksemisesta**.

2.2.4.3 obliikvisijassa oleva nomini tai verbin nominaalimuoto (mm. epäsuora objekti eli objektiivinen eli datiiviadverbiaali)

*Puer **puellae** librum dat.*
***Docendo** disco, **scribendo** cogito.*

Poika antaa **tytölle** kirjan.
Opettamalla opin, **kirjoittamalla** ajattelen.

2.2.5 attribuutti

- substantiivisia määrittävä nomini tai verbin nominaalimuoto

2.2.5.1 adjektiiviattribuutti (huom. noudattaa aina pääsanansa sukua, lukua ja sijaa)

*Puella **pulchra** vana habebatur.*

Kaunista tyttöä pidettiin turhamaisena.

2.2.5.2 genetiiviattribuutti

*Roma olim caput **mundi** erat.*

Rooma oli muinoin **maailman** keskus.

2.2.6 appositio

- nomini, joka määrittää sekä substantiivista pääsanansa attribuuttina että lauseen verbiä adverbiaalina
- ilmaisee, missä olotilassa/toimessa pääsana on verbin ilmaiseman toiminnan aikana

2.2.6.1 substantiivi

Caesar **consul** id fecit. Caesar teki sen **konsulina** (ollessaan konsuli).

2.2.6.2 adjektiivi

Caesar **laetus** id fecit. Caesar teki sen **iloisena**.

2.2.6.3 partisiippi

Caesar **ridens** id fecit. Caesar teki sen **nauravana** (nauraen).
Caesar **coactus** id fecit. Caesar teki sen **pakotettuna**.

VERBIT (*verbum* 'sana')

* *tempus* 'aika'

* *modus* 'tapa'

* *persona* 'naamio; henkilö'

* *numerus* 'luku'

* *activus* 'tekevä, toimiva' (*ag-e-re* 'tehdä, toimia; ajaa')

* *passivus* 'kärsivä; kohteena oleva' (*pat-i* 'kärsiä, sietää, sallia')

* *finitus* 'rajattu' (*fini-re* 'rajata'); vrt. *in-finitus* 'rajaamaton'

* *transitivus* 'toiselle puolelle menevä' (*i-re* 'mennä'); vrt. *in-transitivus*

* *particeps* 'osaa ottava' (*pars, part-* 'osa'; *cap-e-re* 'ottaa')

KONJUGAATIOT

- Säännölliset verbit jaetaan neljään **konjugaatioon eli taivutusluokkaan** (*con-iugatio* 'yhdistäminen'). Konjugaatioiden välillä on tosin eroja vain preesensvartalosta muodostettavien muotojen osalta.

Persoonapäätteet:

Yksikkö:

- o (eräissä muodoissa -m)
- s
- t

Monikko:

- mus
- tis
- nt

Aktiivin indikaatiivin preesensin taivutus (*prae-sens* 'läsnäoleva'):

1. ja 2. konjugaatio (esimerkit: *laudā-re* 1., *habē-re* 2.):

	<u>1. KONJUGAATIO</u>	<u>2. KONJUGAATIO</u>
(ego)	<i>laud-o</i> 'kiitän, ylistän'	<i>habē-o</i> 'omistan'
(tu)	<i>lauda-s</i>	<i>habe-s</i>
(is, ea)	<i>lauda-t</i>	<i>habe-t</i>
(nos)	<i>lauda-mus</i>	<i>habe-mus</i>
(vos)	<i>lauda-tis</i>	<i>habe-tis</i>
(ii, eae)	<i>lauda-nt</i>	<i>habe-nt</i>

3. ja 4. konjugaatio (esimerkit: *vinc-e-re* 3., *audī-re* 4.):

	<u>3. KONJUGAATIO</u>	<u>4. KONJUGAATIO</u>
(ego)	<i>vinc-o</i> 'voitan'	<i>audi-o</i> 'kuulen'
(tu)	<i>vinc-i-s</i>	<i>audi-s</i>
(is, ea)	<i>vinc-i-t</i>	<i>audi-t</i>
(nos)	<i>vinc-i-mus</i>	<i>audi-mus</i>
(vos)	<i>vinc-i-tis</i>	<i>audi-tis</i>
(ii, eae)	<i>vinc-u-nt</i>	<i>audi-u-nt</i>

tärkeä epäsäännöllinen verbi **es-se 'olla'**:

<i>s-u-m</i> 'olen'	<i>s-u-mus</i> 'olemme'
<i>es</i> 'olet'	<i>es-tis</i> 'olette'
<i>es-t</i> 'on'	<i>s-u-nt</i> 'ovat'

VERBIN TEEMA

Sanastoissa ja sanakirjoissa verbeistä annetaan **teema eli mallitavutus**, joka säännöllisillä verbeillä sisältää seuraavat muodot (tässä esimerkkinä 1. konjugaation verbi *amare* 'rakastaa'):

1. aktiivin indikatiivin <u>presens</u> , yksikön 1. persoona	<i>amo</i>
2. aktiivin indikatiivin <u>perfekti</u> , yksikön 1. persoona	<i>amav-i</i>
3. passiivin <u>partisiipin</u> perfekti , neutrin yksikön nominatiivi	<i>amat-um</i>
4. (aktiivin <u>infinitiivin</u> presens (sanakirjoissa ei aina mainittu)	<i>ama-re</i>)

HUOM. verbit on siis lähes kaikissa latinan **sanakirjoissa** aakkostettu presensin yksikön ensimmäisen persoonamuodon (*amo*), ei infinitiivin (*amare*) mukaan!

Teemasta nähdään verbin konjugaatio sekä kaikki vartalot, joten teeman perusteella voidaan muodostaa **kaikki taivutusmuodot** kyseisestä verbistä.

TEEMAVARTALOT:

1. **presensvartalo** (*ama-*)
2. **aktiivin perfektivartalo** (*amav-*)
3. **passiivin partisiippivartalo** (*amat-*)

Latinan verbeistä on **muihin kieliin** kulkeutunut yleensä **presens-** (1) ja **partisiippivartalo** (3).

Aktiivin perfektivartalo (2) ei siis ole tärkeä sananjohtamisen kannalta.

esimerkkejä verbien teemoista ja vartaloista (voit miettiä, mitä tuntemiasi sanoja on muodostettu eri vartaloista):

- o *am-o, amav-i, amat-um, ama-re* 1 'rakastaa'
- o *vet-o, vetu-i, vetit-um, veta-re* 1 'kieltää'
- o *habe-o, habu-i, habit-um, habe-re* 2 'omistaa, olla, pitää'
- o *morde-o, momord-i, mors-um, morde-re* 2 'purra'
- o *move-o, mov-i, mot-um, move-re* 2 'liikuttaa'
- o *cern-o, crev-i, cret-um, cern-e-re* 3 'erottaa, havaita'
- o *faci-o, fec-i, fact-um, fac-e-re* 3 'tehdä'
- o *trah-o, trax-i, tract-um, trah-e-re* 3 'vetää'
- o *vinc-o, vic-i, vict-um, vinc-e-re* 3 'voittaa'
- o *audi-o, audiv-i, audit-um, audi-re* 4 'kuulla'
- o *senti-o, sens-i, sens-um, senti-re* 4 'aistia, tuntea'

epäsäännöllisiä verbejä:

- o *e-o, i-i, it-um, i-re* 'mennä, kulkea'
- o *fer-o, tul-i, lat-um, fer-re* 'kantaa; viedä, tuoda; sietää'
- o *s-u-m, fu-i, es-se* 'olla'

VERBIN AIKALUOKAT (*tempus* 'aika')

- (*tempus*) *prae-sens* 'lähinäoleva, nykyaika'
- (*tempus*) *praeter-itum* 'mennyt aika' > preteriti

- o *per-fectum* 'loppuun suoritettu'
- o *im-per-fectum* 'ei loppuun suoritettu'
- o *plus-quam-per-fectum* 'enemmän kuin loppuun suoritettu'
- (*tempus*) *futurum* 'tuleva aika'

Esim. verbistä *lauda-re* 'kiittää, ylistää' (aktiivin indikatiivin yksikön 3. persoona):

preesens:	<i>lauda-t</i> 'hän ylistää'
imperfekti:	<i>lauda-ba-t</i> 'hän ylisti (usein)'
I futuuri:	<i>lauda-b-i-t</i> 'hän tulee ylistämään'
perfekti:	<i>laudav-i-t</i> 'hän ylisti (kerran); hän on ylistänyt'
pluskvamperfekti:	<i>laudav-era-t</i> 'hän oli ylistänyt'
II futuuri:	<i>laudav-eri-t</i> 'hän tulee olemaan ylistänyt'

VERBIN TAPALUOKAT (*modus* 'tapa; määrä')

- (*modus*) *in-dicativus* (*in-dica-re* 'osoittaa')
- (*modus*) *con-iunctivus* (*con-iung-e-re* 'liittää')
 - o tai: *sub-iunctivus* (*sub-iung-e-re* 'alistaa')
- (*modus*) *im-perativus* (*im-pera-re* 'käskeä')

Konjunktiveja:

<i>Gaude-a-mus igitur!</i>	Iloitkaamme siis!
<i>Fi-a-t lux!</i>	Tulkoon valo!
<i>Tace-a-t mulier in ecclesia!</i>	Nainen vaietkoon seurakunnassa!
<i>Viv-a-t, cresc-a-t, flore-a-t!</i>	Eläköön, kasvakoon, kukoistakoon!
<i>Quod bonum, felix faustumque s-i-t!</i>	Olkoon (kaikki) hyvää, onnellista ja suotuisaa!

Imperatiiveja:

<i>Nota bene.</i>	Huomioi hyvin.
<i>Festina lente!</i>	Kiiruhda hitaasti!
<i>Ora et labora.</i>	Rukoile ja työskentele.
<i>Ora pro nobis.</i>	Rukoile meidän puolestamme.
<i>Salve! Salve-te!</i>	Terve! (Ole tervehditty! / Olkaa tervehdityt!)
<i>Vale! Vale-te!</i>	Näkemiin! (Voi / Voikaa hyvin!)
<i>Ave Maria!</i>	Ole tervehditty, Maria!
<i>Carp-e diem!</i>	Poimi päiväsi! (Tartu hetkeen!)
<i>Vad-e mecum!</i>	Kulje kanssani!
<i>Nosc-e te ipsum!</i>	Tunne itsesi!
<i>Fac simile!</i>	Tee samanlainen!
<i>Noli me tangere!</i>	Älä koske minuun!
<i>Noli turbare circulos meos!</i>	Älä sotke ympyröitani!

SUBSTANTIIVIT

(*sub-stare* 'seisoa joukossa, olla läsnä')

- *casus* 'sija'
- *genus* 'suku, laji, syntyperä, alkuperä' (= kieliopillinen suku)
- *sexus* 'sukupuoli' (= luonnollinen suku)
- *femin-in-us, -a, -um* 'naispuolinen' (*femina* 'nainen, naaras')
- *mas-cul-in-us, -a, -um* 'miespuolinen' (*mas* 'uros, mies')
- *ne-uter, ne-utra, ne-utrum* 'ei kumpikaan'

SIJAMUODOT

- Latinan kielessä on kaksi lukua (yksikkö, monikko) ja kolme sukua (feminiini, maskuliini, neutri).
- Nominat (eli substantiivit, adjektiivit, pronominit ja numeraalit) taipuvat viidessä sijamuodossa, joiden perusmerkitykset vastaavat tiettyihin kysymyksiin:

- nominatiivi (<i>nominare</i> 'nimittää' < <i>nomen</i> 'nimi')	KUKA / MIKÄ?
- akkusatiivi (<i>ac-cusare</i> 'syyttää')	KETÄ / MITÄ?
- genetiivi (<i>genus</i> 'suku, laji, syntyperä, alkuperä')	KENEN / MINKÄ?
- datiivi (<i>dare</i> 'antaa')	KENELLE / MILLE?
- ablatiivi (<i>ab-latus</i> 'poisviety' < <i>au-ferre</i> 'viedä pois')	{ KENESTÄ / MISTÄ? KENESSÄ / MISSÄ? MINKÄ AVULLA?

- Sijamuodoilla on useita erilaisia käyttötapoja, joiden merkitys riippuu lauseyhteydestä ja esim. sijamuotojen yhteydessä käytetyistä prepositioista (rektio).
- Ablatiivin monenlaiset tehtävät selittyvät sillä, että kolme latinan "äitikielissä", ns. indoeurooppalaisessa kantakielessä, ollutta erillistä sijaa on latinassa sulautunut yhteen. Latinassa on myös jäänteitä kahdesta vanhasta sijamuodosta, vokatiivista (puhuttelusijasta) ja lokatiivista (paikallissijasta).
- Monikon datiivi ja ablatiivi ovat kussakin deklinaatiossa keskenään samanmuotoiset.
- Neutrin nominatiivi ja akkusatiivi ovat kussakin deklinaatiossa keskenään samanmuotoiset ja päättyvät monikossa -a:han

DEKLINAATIOT (*de-clinare* 'taivuttaa; poiketa, väistää')

- Substantiivit jaetaan viiteen (1.–5.) ja adjektiivit kolmeen (1.–3.) **deklinaatioon eli taivutusluokkaan**, joissa kussakin on omanlaisensa sijapäätteet kullekin viidelle sijamuodolle.

- Deklinaatiot tunnustetaan helpoiten yksikön genetiivin päätteestä:

○ 1. deklinaatio: -ae	} adjektiivit taipuvat vain 1.–3. deklinaatioiden mukaan
○ 2. deklinaatio: -ī	
○ 3. deklinaatio: -is	
○ 4. deklinaatio: -ūs	
○ 5. deklinaatio: -eī	

- Tässä monisteessa ei käsitellä 4.–5. deklinaatioita, koska ne sisältävät hyvin vähän sanoja (muutamia keskeisiä ovat 4: *domus* 'koti', *manus* 'käsi' sekä 5: *dies* 'päivä', *res* 'asia').

Seuraavassa on esimerkkejä 1.–3. deklinaation yleisimmistä taivutuksista (ei kaikista mahdollisista):

1. deklinaatio:

YKSIKKÖ	'portti'	'suuri'		MONIKKO		
nom.	<i>porta</i>	<i>magna</i>	-a	<i>portae</i>	<i>magnae</i>	-ae
akk.	<i>portam</i>	<i>magnam</i>	-am	<i>portas</i>	<i>magnas</i>	-as
gen.	<i>portae</i>	<i>magnae</i>	-ae	<i>portarum</i>	<i>magnarum</i>	-arum
dat.	<i>portae</i>	<i>magnae</i>	-ae	<i>portis</i>	<i>magnis</i>	-is
abl.	<i>portā</i>	<i>magnā</i>	-ā	<i>portis</i>	<i>magnis</i>	-is

- 1. deklinaation kieliopillinen suku on feminiini (nominatiivin päätte on -a). (muutamit sanat ovat luonnolliselta suvultaan maskuliineja, eli esim. niitä määrittävien adjektiivien pitää olla maskuliinimuotoisia).

2. deklinaatio:

YKSIKKÖ	'ystävä'	'suuri'		MONIKKO		
nom.	<i>amicus</i>	<i>magnus</i>	-us	<i>amici</i>	<i>magni</i>	-i
akk.	<i>amicum</i>	<i>magnum</i>	-um	<i>amicos</i>	<i>magnos</i>	-os
gen.	<i>amici</i>	<i>magni</i>	-i	<i>amicorum</i>	<i>magnorum</i>	-orum
dat.	<i>amico</i>	<i>magno</i>	-o	<i>amicis</i>	<i>magnis</i>	-is
abl.	<i>amico</i>	<i>magno</i>	-o	<i>amicis</i>	<i>magnis</i>	-is

- 2. deklinaation kieliopillinen suku on maskuliini (nom. päätte -us, -er) tai neutri (-um) (+ joitakin luonnolliselta suvultaan feminiinisiä sanoja).

3. deklinaatio:

YKSIKKÖ	'työ'	'raskas'		MONIKKO		
nom.	<i>labor</i>	<i>gravis</i>	-(i)-s	<i>labores</i>	<i>graves</i>	-es
akk.	<i>laborem</i>	<i>gravem</i>	-em	<i>labores</i>	<i>graves</i>	-es
gen.	<i>laboris</i>	<i>gravis</i>	-is	<i>laborum</i>	<i>gravium</i>	-(i)um
dat.	<i>labori</i>	<i>gravi</i>	-i	<i>laboribus</i>	<i>gravibus</i>	-ibus
abl.	<i>labore</i>	<i>gravi</i>	-e, -i	<i>laboribus</i>	<i>gravibus</i>	-ibus

- 3. deklinaatioon kuuluu eniten latinan sanoja, ja ne voivat olla kaikkia kolmea sukua.
- Yksikön nominatiivilla ei ole yhtä tiettyä päätettä, vaan niitä on useita erilaisia.
- Sanan taivutusvartalo on usein erinäköinen kuin nominatiivivartalo (käytännössä ne opitaan sanakirjoista). Juuri taivutusvartalo on yleensä lainautunut toisiin kieliin, ei niinkään nominatiivimuoto.

NEUTRIT taipuvat kuten maskuliinit, paitsi että

- nominatiivi ja akkusatiivi ovat samannäköiset ja
- niiden päätte on monikossa -a

ADJEKTIIVIAATTRIBUUTTI

(*ad-icere* 'heittää luokse'; *at-tribuere* 'jakaa, osoittaa, antaa, määrätä')

- mukautuu suvussa, luvussa ja sijassa pääsanansa mukaan = **KONGRUENSSI** (*con-gruere* 'pitää yhtä')

FEMINIINEJÄ:

<i>Mea culpa.</i>	Minun syyni.
<i>Manu propria.</i>	Omalla kädellä. (omakätisesti)
<i>Alma mater.</i>	Ruokkiva äiti.
<i>Pax Romana.</i>	Roomalainen rauha.
<i>Persona grata.</i>	Suosittu henkilö.
<i>Persona ingrata (= non grata).</i>	Ei-suosittu henkilö.
<i>Salus publica, salus mea.</i>	Valtion hyvinvointi, minun hyvinvointini.
<i>Tabula rasa.</i>	Pyyhitty taulu. ("puhdas pöytä")
<i>Ultima Thule.</i>	Kaukaisin Thule. (kaukaisin pohjoinen)
<i>Via dolorosa.</i>	Tuskainen tie. ("tuskien taival")
<i>Urbs aeterna.</i>	Ikuinen kaupunki.

MASKULIINEJA:

<i>Circulus vitiosus.</i>	Virheellinen ympyrä. ("noidankehä", kehäpäätelmä)
<i>Civis Romanus sum.</i>	Olen Rooman kansalainen.
<i>Homo novus.</i>	Uusi ihminen. ("nousukas", uusi tulokas)
<i>Homo sapiens.</i>	Viisas ihminen.
<i>Loci communes.</i>	Yleiset sanonnat; yleisperusteet. ('yleiset paikat (tekstissä)')
<i>Primus motor.</i>	Ensimmäinen liikuttaja.
<i>Numerus clausus.</i>	Suljettu luku. (rajoitettu lukumäärä)
<i>Pater noster.</i>	Isä meidän.
<i>Poeta laureatus.</i>	Laakeriseppelöity runoilija.
<i>Rector magnificus.</i>	Suurenmoinen ohjaaja, mahtava johtaja.

NEUTREJA:

<i>Mare Mediterraneum.</i>	Välimeri. (maidenvälinen meri)
<i>Nomen proprium.</i>	Oma nimi.
<i>Opera omnia.</i>	Kaikki työt. (teokset)
<i>Studia Latina.</i>	Latinan opinnot.

GENETIIVIAATTRIBUUTTI

(*genus* 'suku, heimo, laji, syntyperä, alkuperä'; *gignere* 'siittää, synnyttää')

<i>Aqua vitae.</i>	Elämän vesi.
<i>Caput familiae.</i>	Perheen pää.
<i>Curriculum vitae.</i>	Elämän kulku.
<i>Historia magistra vitae.</i>	Historia (on) elämän opettaja.
<i>Orbis terrarum.</i>	Maiden kehä. (maanpiiri)
<i>Pater patriae.</i>	Isänmaan isä.
<i>Agnus Dei.</i>	Jumalan karitsa.

Anno Domini.
Auri sacra fames.
Modus vivendi.
Salvator mundi.
Servus servorum dei.
Sic transit gloria mundi.
Vox populi vox dei.
Iesus Nazareus Rex Iudaeorum (I.N.R.I.)

Laudator temporis acti.
Magister artium (MA).
Pluralis maiestatis.
Primula veris.
Vanitas vanitatum.

Herran vuonna.
Kirottu kullanhimo.
Elämäntapa.
Maailman pelastaja.
Jumalan palvelijoiden palvelija.
Niin katoaa maailman kunnia.
Kansan ääni, jumalan ääni.
Jeesus Nasaretilainen, juutalaisten kuningas.

Menneen ajan ylistäjä.
Taitojen (oppialojen) opettaja.
Majesteetin (kuninkaallinen) monikko
Kevään ensimmäinen. (kevätesikko)
Turhuuksien turhuus.

III HIEMAN PERUSSANASTOA

OPIKELUUN LIITTYVÄÄ SANASTOA

<i>Sci-e-nt-i-a es-t pot-e-nt-i-a.</i>	Tieto on kykyä (valtaa).
<i>Non schol-ae, sed vit-ae disc-i-mus.</i>	Ei koulua, vaan elämää varten opimme.
<i>Vit-a brev-is, ar-s long-a.</i>	Elämä lyhyt, taito (/taide) pitkä.
<i>Men-s san-a in corpor-e san-o.</i>	Terve mieli terveessä ruumiissa.
<i>Medic-us cura-t, natur-a san-a-t.</i>	Lääkäri hoitaa, luonto parantaa.
<i>Re-pet-it-io es-t mater studi-orum.</i>	Kertaus on opintojen äiti.

- *studi-um* 'opiskelu, opinnot' (*stude-re* 'opiskella');
o *stude-ns* 'opiskeleva, opiskelija' (taivutusvartalo *stude-nt-*)
- kr. *paid-eia* 'kasvatus, koulutus' (*pai-s* 'lapsi')
- kr. *paid-agog-os* 'lasten ohjaaja, opettaja' > lat. *paed-agog-us*
- kr. *skhol-e* 'vapaa-aika, lepo; koulu' > lat. *schol-a*

Keskiajan koulussa:

- *septem art-es liber-al-es* 'seitsemän vapaalle kansalaiselle sopivaa oppialaa' (*ar-s*, taivutusvartalo *art-* 'taito, oppiala, taide') – vrt. engl. *liberal arts*

<i>trivium:</i> (‘kolmen tien risteys’)	{	grammatiikka
		retoriikka
		dialektiikka
<i>quadrivium:</i> (‘neljän tien risteys’)	{	geometria
		aritmetiikka
		astronomia
		musiikki

Yliopisto:

- *domin-us* 'isäntä, herra'
- *soci-us* 'yhteisön jäsen'
- *magister* (monikko *magistr-i*) 'päällikkö; opettaja'
- *disc-ipul-us* 'oppilas' (*disc-e-re* 'oppia')
- *uni-vers-i-ta-s* 'kokonaisuus; yhteys; yhteisö'

- *facul-ta-s* 'kyky, voimat, varat' > "tiedekunta"; *art-es* > engl. *faculty of arts*
- *rec-t-or* 'ohjaaja, johtaja' > rehtori (*reg-e-re* 'ohjata')
- *pro-fes-s-or* 'opettaja' > professori
- *lec-t-or* 'lukija' > lehtori (*leg-e-re* 'lukea')
- *civ-is* '(ylioppilasyhteisön) kansalainen'
- *magister* 'päällikkö, opettaja' > maisteri
- *doc-t-or* 'opettaja' (*doce-re* 'opettaa') > tohtori
 - o vrt. samasta verbistä *doce-ns* (taivutusvartalo *doce-nt-*) 'opettava' > dosentti
- *ap-proba-tur* 'hyväksytään' (*ad* 'kohti, luo' + *proba-re* 'hyväksyä')
- *cum laude approbatur* 'kiitoksella hyväksytään' (*cum* 'kanssa'; *lau-s* 'kiitos')
 - o *magn-a* 'suuri'; *eximia* 'poikkeuksellinen'
- *lauda-tur* 'kiitetään' (*lauda-re* 'kiittää, ylistää')
- *im-proba-tur* (*in-* kieltävä etuliite + *proba-re* 'hyväksyä')

LUKUSANAT (*numerus* 'luku')

	<u>perusluvut</u>			<u>järjestysluvut</u>			<u>lukuadverbit</u>
	M.	F.	N.	M.	F.	N.	
1 I	<i>un-us,</i>	<i>-a,</i>	<i>-um</i>	<i>prim-us,</i>	<i>-a,</i>	<i>-um</i>	<i>semel</i> ('kerran')
2 II	<i>duo,</i>	<i>duae</i>		<i>secund-us,</i>	<i>-a,</i>	<i>-um</i>	<i>bis</i> ('kahdesti')
3 III	<i>tres,</i>	<i>tria</i>		<i>terti-us,</i>	<i>-a,</i>	<i>-um</i>	<i>ter</i> ('kolmesti')
4 IV	<i>quattuor</i>			<i>quart-us,</i>	<i>jne.</i>		
5 V	<i>quinque</i>			<i>quint-us</i>			
6 VI	<i>sex</i>			<i>sext-us</i>			
7 VII	<i>septem</i>			<i>septim-us</i>			
8 VIII	<i>octo</i>			<i>octav-us</i>			
9 IX	<i>novem</i>			<i>non-us</i>			
10 X	<i>decem</i>			<i>decim-us</i>			
100 C	<i>centum</i>						
1000 M	<i>mille</i>						

Unus multorum.

E pluribus unum.

Primus motor.

Pro primo.

Primula veris.

Semel atque iterum.

Bis dat, qui cito dat.

Tres faciunt collegium.

Yksi monista.

Useista (tulee) yksi.

Ensimmäinen liikuttaja.

Ensiksi, ensimmäiseksi.

Kevään ensimmäinen. (= kevätesikko)

Kerran ja uudestaan. (= kerran toisensa jälkeen)

Kahdesti antaa (se), joka antaa nopeasti.

Kolme (henkilöä) tekee kokouksen.

<i>Non datur tertium.</i>	Kolmatta (kertaa/mahdollisuutta) ei anneta.
<i>Trivium.</i>	Kolmen tien (risteys).
<i>Quadragesima.</i>	Neljäskymmenes. (= ensimmäinen paastosunnuntai)
<i>Quadrivium.</i>	Neljän tien (risteys).
<i>Quinta essentia.</i>	Viides olemus (alkuaine).
<i>Sexagesima.</i>	Kuudeskymmenes (päivä ennen pääsiäistä).
<i>Septem artes liberales.</i>	Seitsemän vapaata (vapaille sopivaa) taitoa.
<i>Septemtriones.</i>	Seitsentähti (= Otava); pohjoinen
<i>Septuaginta.</i>	Seitsemänkymmentä. (= Vanhan testamentin vanhin kr. käännös)
<i>Septuagesima.</i>	Seitsemäskymmenes. (= 9. sunnuntai ennen pääsiäistä)
<i>Pro mille.</i>	Tuhatta kohti. (= tuhannesosa)

- *uni-form-is* (*form-a* 'muoto'), *uni-vers-i-ta-s*, *uni-later-al-is* (*latus*, *later-is* 'kylki, sivu')
- *bi-later-al-is*, *bi-cep-s* (*caput*, *capit-is* 'pää'); it. *bi-enn-al-e* (lat. *bi-enn-i-um* < *ann-us* 'vuosi')
- *tri-cep-s*, *tri-angul-um*
- *sim-plex*, *du-plex*, *tri-plex* (*plic-a-re* 'kääriä kokoon, laskostaa')
- *se-mestr-is* < *sex-menstr-is* (*mens-is* 'kuukausi')
- *septim-an-a* 'viikko'
- *dec-enn-i-um* (*decem* + *annus*) 'vuosikymmen'
- *semi-* (*semis* 'puoli(kas)')
 - o *semi-fin-al-is* (*fin-is* 'loppu'), *semi-circ-ul-us* (*circ-ul-us* 'ympyrä, piiri')
 - o *ses-terti-us* < *semi-s-terti-us* 'puolikolmatta' (room. rahayksikkö)
- *multi-* (*mult-us*, *-a*, *-um* 'paljon; moni, usea')
 - o *mult-i-later-al-is*, *mult-i-form-is*

KREIKKALAISET LUKUSANAT

	<u>perusluvut</u>	<u>järjestysluvut</u>	<u>lukuadverbit</u>
	M. F. N.		
1	<i>heis, mia, hen</i>	<i>protos</i>	<i>hapaks</i> ('kerran')
2	<i>dyo</i>	<i>deuteros</i>	<i>dis</i> ('kahdesti')
3	<i>treis, tria</i>	<i>tritros</i>	<i>tris</i> ('kolmesti')
4	<i>tettar-es, -a</i>		
5	<i>pente</i>		
6	<i>heks</i>		
7	<i>hepta</i>		
8	<i>okto</i>		
9	<i>ennea</i>		
10	<i>deka</i>		
100	<i>hekaton</i>		
1000	<i>khilioi</i>		
10000	<i>myrioi</i>		

ROOMALAINEN KALENTERI

KUUKAUDET (ovat sanaa *mensis* 'kuukausi' määrittäviä adjektiiveja)

- jumalten mukaan: *Ianuarius, Februarius, Martius, Aprilis, Maius, Iunius*
- Gaius Julius Caesarin mukaan: *Iulius* < alkuaan *Quin-t-il-is* 'viides kuukausi' (alkuaan roomalaiset laskivat vuoden alkavaksi maaliskuusta, joten heinäkuu oli 5. kuukausi)
- keisari Augustuksen mukaan: *Augustus* < alkujaan *Sex-t-il-is*
- järjestysluvun mukaan: *Septem-ber, Octo-ber, Novem-ber, Decem-ber*

Kuukauden MERKKIPÄIVÄT (monikollisia feminiinejä, joten teemassa on mon. genetiivi päätte):

- *Kalend-ae, -arum* = kuukauden 1. päivä (> *calendarium*)
- *Non-ae, -arum* = kuukauden 5./7. päivä (kuukaudesta riippuen)
- *Id-us, -uum* = kuukauden 13./15. päivä (huom. 4. deklinaation sana)

esim. *Idus Martiae* 'maaliskuun Idus-päivä' (huom. adjektiiviatr. mukautuminen pääsanaansa)

VIIKONPÄIVÄT (germaanisella kielialueella nimet mukautuivat paikallisten jumalien mukaan):

Lunae dies ('Kuun päivä') > it. *lunedì*, r. *lundi*, esp. *lunes*, rom. *lúni* - *måndag*; *Monntag*; *Monday*

Martis dies ('Marsin päivä') > it. *martedì*, r. *mardi*, esp. *martes*, rom. *Márți* - *Tyrs dag* > *tisdag*

Mercurii dies ('Merkuriuksen päivä') > it. *mercoledì*, r. *mercredi*, esp. *miércoles*, rom. *miércuri* - *Odens dag* > *onsdag*

Iovis dies ('Juppiterin päivä') > it. *giovedì*, r. *jeudi*, esp. *jueves*, rom. *jói* - *Tors dag* > *torsdag*

Veneris dies ('Venuksen päivä') > it. *venerdì*, r. *vendredi*, esp. *viernes*, rom. *víneri* - *Friggs dag* > *fredag*

Saturni dies ('Saturnuksen päivä'): engl. *Saturday* - hepr. *shabbath* > lat. *sabbatum* > it. *sabato*, r. *samedi*, esp. *sábado*, rom. *sábata*

Solis dies ('Auringon päivä'): *söndag, Sonntag, Sunday* - *dies Dominic-a/-us* 'herran päivä' > it. *domenica*, r. *dimanche*, esp. *domingo*, rom. *dumíneca*

portugali: *segunda-feira, terça-feira, quarta-feira, quinta-feira, sexta-feira, sábado, domingo* (< lat. *feriae* alun perin 'vapaapäivät')

- *siesta* < *sexta (hora)* 'kuudes (tunti)' (päivän kuumin aika, lepotauko)

IV LATINA JA MUUT KIELET

VULGAARILATINA

(*vulg-us* 'kansa' > *vulg-ar-is* 'kansan; tavallinen, yleinen')

Vulgaarilatinalla tarkoitetaan Rooman valtakunnan alueella eläneiden latinankielisten ihmisryhmien jokapäiväisenä äidinkielenään puhumia latinan murteita – erotuksena oppineiston kehittämästä, virallisissa yhteyksissä ja kirjallisuudessa käytetystä kirjakielestä. Vulgaarilatinan tarkka määrittely ja kuvaaminen on kuitenkin vaikeaa, koska kyseessä oli puhekieli, josta ei ole suoranaisia kirjallisia lähteitä. Nykyisten romaanisten kielten historiallinen tutkimus sekä toisaalta puhekielisten elementtien etsiminen eri aikoina kirjoitetuista latinankielisistä lähteistä mahdollistavat latinan puhekielen piirteiden jonkinasteisen rekonstruoinnin. Seuraavassa on esimerkkejä puhekielen sanaston piirteistä. Kuten jäljempänä huomataan, monet tässä havainnollistetut latinan puhekieliset ilmiöt ovat tulleet romaanisten kielten tyypillisiksi ominaisuuksiksi.

1. ”Uusia” sanoja

- yleissanoja korvattiin erityis- tai ”slangisanastolla”

klass.lat.	vulg.lat.	italia	ranska
(<i>alius</i>)	<i>alter</i>	<i>altro</i>	<i>autre</i>
(<i>pulcher</i>)	<i>bellus</i>	<i>bello</i>	<i>beau</i>
(<i>os</i>)	<i>bucca</i>	<i>bocca</i>	<i>bouche</i>
(<i>equus</i>)	<i>caballus</i>	<i>cavallo</i>	<i>cheval</i>
(<i>urbs</i>)	<i>civitas</i>	<i>città</i>	<i>cit�</i>
(<i>silva</i>)	<i>forestis</i>	<i>foresta</i>	<i>f�ret</i>
(<i>caseus</i>)	<i>formaticus</i>	<i>formaggio</i>	<i>fromage</i>
(<i>magnus</i>)	<i>grandis</i>	<i>grande</i>	<i>grand</i>

2. Tavalliset sanat korvautuivat synonyymeill 

kl.lat.	vulg.lat.	italia	ranska
(<i>dare</i>)	<i>donare</i>	<i>dare, donare</i>	<i>donner</i>
(<i>ponere</i>)	<i>mittere</i>	<i>porre, mettere</i>	<i>mettre</i>
(<i>ferre</i>)	<i>portare</i>	<i>portare</i>	<i>porter</i>
(<i>capere</i>)	<i>pr(eh)endere</i>	<i>prendere</i>	<i>prendre</i>

3. Epäsäännölliset säännöllistyivät

<u>kl.lat.</u>	<u>vulg.lat.</u>	<u>italia</u>	<u>ranska</u>
(esse)	<i>essere</i>	<i>essere</i>	<i>être</i>
(mori)	<i>morire</i>	<i>morire</i>	<i>mourir</i>
(posse)	<i>potere</i>	<i>potere</i>	<i>pouvoir</i>
(sequi)	<i>sequere</i>	<i>sequire</i>	<i>suivre</i>
(velle)	<i>volere</i>	<i>volere</i>	<i>vouloir</i>

4. Lainattiin muista kielistä

a) esim. kelttiläisiä sanoja:

	<u>italia</u>	<u>ranska</u>
(mutare) <i>cambiare</i>	<i>cambiare</i>	<i>changer</i>
<i>camisia</i>	<i>camicia</i>	<i>chemise</i>

b) germaanisia sanoja:

	<u>italia</u>	<u>ranska</u>
<i>bank</i>	<i>banco</i>	<i>banc</i> (engl. <i>bank</i>)
<i>sapo</i>	<i>sapone</i>	<i>savon</i> (engl. <i>soap</i>)
<i>suppa</i>	<i>zuppa</i>	<i>soup</i> (engl. <i>soup</i>)
käännöslaina <i>companiono</i> (nom.)		<i>copain</i>
<i>companionem</i> (akk.)	<i>compagno</i>	<i>compagnon</i>

AIKAKERROSTUMIA: esimerkkejä ranskasta

<u>latina</u>	<u>ranskan yleiskieli</u>	<u>uudissana</u> (keski- tai uudelta ajalta)
<i>cor</i>	<i>coeur</i>	<i>cordial, cordialité</i>
<i>fide(m)</i>	<i>foi</i>	<i>fidèle, fidélité</i>
<i>fratre(m)</i>	<i>frère</i>	<i>fraternel, fraternité</i>
<i>lege(m)</i>	<i>loi</i>	<i>légal, légalité</i>
<i>matre(m)</i>	<i>mère</i>	<i>maternel, maternité</i>
<i>nocte(m)</i>	<i>nuit</i>	<i>nocturne</i>
<i>nuptia(s)</i>	<i>noce(s)</i>	<i>nuptial</i>
<i>patre(m)</i>	<i>père</i>	<i>paternel, paternité</i>
<i>pede(m)</i>	<i>pied</i>	<i>pédestre</i>

ROMAANISET KIELET

Nykypäivän romaaniset kielet ovat latinan puhekielen eli **vulgaarilatinan** murteita niissä muodoissa, joiksi ne ovat vuosituhantisen, **katkeamattoman käytön** tuloksena kehittyneet. Vaikka latinan klassinen (kirja)kieli on ns. kuollut kieli (eli ei enää kenenkään äidinkieli), voidaan historiallisessa mielessä sanoa, että latinaa nykymuodossaan puhuvat äidinkielenään sadat miljoonat ihmiset.

galloromaaniset kielet

- langue d'oïl (> nykyranska)
- langue d'oc (> provensaali / oksitaani)

hispanoromaaniset kielet

- espanja (kastilia)
- portugali
- katalaani

italoromaaniset kielet

- italia
- sardi

retoromaaniset kielet

- Romansh, Engadinish
- Ladino
- friuli

balkanoromaaniset kielet

- romania
- muinaisdalmatia †

ESIMERKKEJÄ LATINALAISISTA SANOISTA ROMAANISISSA KIELISSÄ

Latinan substantiiveista on usein periytynyt romaanisiin kieliin obliikvisijassa (yleensä akkusatiivissa) oleva muoto, josta loppukonsonantti on tipahtanut pois; monia muitakin äänteellisiä muutoksia on ajan mittaan tapahtunut. Esim. kolmannen deklinaation sanoista on siis yleensä jäänyt elämään taivutusvartalo, ei nominatiivivartalo. Myös ranskasta runsaasti sanastoa lainannut englanti on tässä taulukossa mukana, vaikka se ei olekaan romaaninen kieli.

latina	italia	espanja	ranska	englanti
<i>ars, arte (m)</i>	<i>arte</i>	<i>arte</i>	<i>art</i>	<i>art</i>
<i>color, colore (m)</i>	<i>colore</i>	<i>color</i>	<i>couleur</i>	<i>colour</i>
<i>corona (m)</i>	<i>corona</i>	<i>corona</i>	<i>couronne</i>	<i>crown</i>
<i>familia</i>	<i>famiglia</i>	<i>familia</i>	<i>famille</i>	<i>family</i>
<i>febris, febre (m)</i>	<i>febbre</i>	<i>fiebre</i>	<i>fièvre</i>	<i>fever</i>
<i>fructus, fructu (m)</i>	<i>frutto</i>	<i>fruto</i>	<i>fruit</i>	<i>fruit</i>
<i>hora</i>	<i>ora</i>	<i>hora</i>	<i>heure</i>	<i>hour</i>
<i>lacus, lacu (m)</i>	<i>lago</i>	<i>lago</i>	<i>lac</i>	<i>lake</i>

<i>littera</i>	<i>lettera</i>	<i>letra</i>	<i>lettre</i>	<i>letter</i>
<i>memoria</i>	<i>memoria</i>	<i>memoria</i>	<i>mémoire</i>	<i>memory</i>

LATINA JA GERMAANISET KIELET: ESIMERKKEJÄ VARHAISISTA LAINOISTA

Germaaniheimojen ja roomalaisten kanssakäymisen tuloksena latinasta siirtyi germaanisiin kieliin lainasanastoa jo varhain, tasavallan ajan lopulla ja keisariajan alussa. Nämä **varhaislainat** ovat ennen muuta kaupankäynnin, hallinnon, liikenteen ja rakennustaidon sanastoa, ja ne ovat äänneasultaan täysin mukautuneet kohdekieliin, kuten vanhat lainasanat yleensäkin. Monet näistä latinan sanoista ovat kulkeutuneet germaanisten kielten (yleensä ruotsin) kautta suomeenkin jo varhain.

<u>latina</u>	<u>saksa</u>	<u>englanti</u>
<i>caupo</i>	<i>Kauf-mann; kaufen</i>	<i>me. ceapian; ceap, cep (cheap)</i>
<i>constare</i>	<i>kosten</i>	<i>cost</i>
<i>mercatus</i>	<i>Markt</i>	<i>market</i>
<i>milia (passuum)</i>	<i>Meile</i>	<i>mile</i>
<i>moneta</i>	<i>Münze</i>	<i>mint (vrt. mr moneie > engl money)</i>
<i>pondo (libra)</i>	<i>Pfund</i>	<i>pound</i>
<i>(via) strata</i>	<i>Strasse</i>	<i>street</i>
<i>uncia</i>	<i>Unze</i>	<i>ounce</i>
<i>vinum</i>	<i>Wein</i>	<i>wine</i>
<i>calx (calcem)</i>	<i>Kalk</i>	<i>chalk</i>
<i>coquina</i>	<i>Küche</i>	<i>kitchen</i>
<i>fenestra</i>	<i>Fenster</i>	
<i>murus</i>	<i>Mauer</i>	<i>(mural)</i>
<i>tegula</i>	<i>Ziegel</i>	<i>tile</i>
<i>butyrum</i>	<i>Butter</i>	<i>butter</i>
<i>caseus</i>	<i>Käse</i>	<i>cheese</i>
<i>molina</i>	<i>Mühle</i>	<i>mill</i>
<i>piper</i>	<i>Pfeffer</i>	<i>pepper</i>
<i>caulis</i>	<i>Kohl</i>	<i>cole; cauli-flower</i>
<i>ceresia</i>	<i>Kirsche</i>	<i>cherry</i>
<i>fructus</i>	<i>Frucht</i>	<i>fruit</i>
<i>malum persicum</i>	<i>Pfirsich</i>	<i>peach</i>
<i>pirus</i>	<i>Birne</i>	<i>pear</i>
<i>pisum</i>		<i>pea</i>
<i>plantare</i>	<i>pflanzen</i>	<i>plant</i>
<i>prunus</i>	<i>Pflaume</i>	<i>plum</i>
<i>radix</i>	<i>Rettich</i>	<i>radish</i>
<i>speculum</i>	<i>Spiegel</i>	
<i>Caesar</i>	<i>Kaiser</i>	

LATINALAISPERÄINEN SANASTO ENGLANNISSA

Englannin kieli on ollut erityisen avoin vaikutteille koko historiansa ajan, ja sen sanasto sisältää **monia**, eri ajanjaksoilta peräisin olevia **lainakerrostumia**. Kuten yleensä, lainasanat ovat sitä paremmin mukautuneet (äänteellisesti ja kirjoitusasultaan) kohdekieleen, mitä varhemmin ne ovat lainautuneet. Seuraavassa on esimerkkejä latinasta englanttiin kulkeutuneista sanoista aikakausittain jaoteltuina. Renessanssin jälkeenkin latinalais- ja kreikkalaisperäistä uudissanastoa on muodostettu nykypäiviin asti, etenkin tieteiden ja tekniikan aloilla. Huomionarvoista on myös, että koska englantti on nykyajan kansainvälinen yleiskieli (kuten latina keskiajan ja renessanssin ajan Euroopassa), se levittää antiikista periytyvää sanastoa jatkuvasti **ympäri maailmaa**. Arviolta hieman **yli puolet** nykyenglannin sanastosta on suoraan tai epäsuorasti peräisin latinasta.

1. Britannia Rooman provinssina (43–410)

castra 'leiri' > *Chester* (näky edelleen paikannimissä: *-caster*, *-cester*, *-chester*; *Lancaster*, *Leicester*, *Winchester* jne.)

2. Germaanit (anglit, saksit, juutit) 400 – luvulta lähtien

* Germaanisiin kieliin oli jo Keski-Euroopassa tullut roomalaisten ja germaanien kanssakäymisen tuloksena latinalaisia lainoja, jotka nämä heimot toivat mukanaan siirtyessään Brittein saarille. (→ ks. s. 33)

3. Kristinusko (n. 600–)

* Kristillisen kirkon käyttämässä latinassa oli paljon kreikkalaisperäistä sanastoa.

<i>angelus</i>	<i>angel</i>
<i>candela</i>	<i>candle</i>
<i>diabolus</i>	<i>devil</i>
<i>episcopus</i>	<i>bishop</i>
<i>missa</i>	<i>mass</i>
<i>monachus</i>	<i>monk</i>
<i>presbyter</i>	<i>priest</i>

käännöslainoja:

<i>euangelium</i>	<i>gospel</i>	
<i>paganus</i>	<i>heathen</i>	myöhempi uudislaina: <i>pagan</i>

4. Normannit (Vilhelm Valloittaja; Hastingsin taistelu 1066–)

- * ranskasta Englannin hallintokieli joksikin aikaa; muutoinkin ranskan kielen vaikutus voimistui sadoiksi vuosiksi
- * erittäin runsaasti lainasanoja tältä aikakaudelta
- * hallinto, oikeuslaitos, armeija
- * korkeakulttuuri (uskonto, taide, tiede, sosiaalinen elämä, mm. ruokakulttuuri)

	<u>r a n s k a</u>	<u>e n g l a n t i</u>	
<i>armatam</i>	<i>armée</i>	<i>army</i>	
<i>artem</i>	<i>art</i>	<i>art</i>	
<i>coronam</i>	<i>couronne</i>	<i>crown</i>	
<i>iustitiam</i>	<i>justice</i>	<i>justice</i>	
<i>regnum</i>	<i>règne</i>	<i>reign</i>	
<i>sanctum</i>	<i>saint</i>	<i>saint</i>	
<i>scientiam</i>	<i>science</i>	<i>science</i>	
<i>senior</i>	<i>sire</i>	<i>sir</i>	
<i>bullire</i>	<i>bouillir</i>	<i>boil</i>	
<i>bovem</i>	<i>boeuf</i>	<i>beef</i>	(vrt. cow, ox)
	<i>veau</i>	<i>veal</i>	(calf)
	<i>mouton</i>	<i>mutton</i>	(sheep)
	<i>porc</i>	<i>pork</i>	(swine)

Yleisiä suffikseja:

Substantiiveja: *-ion*, *-ance*, *-ence*, *-ure*, *-ment*, *-ice*

Adjektiiveja: *-able*, *-ible*, *-ant*, *-ent*, *-al*

5. Renessanssi (n. 1400–1600–l.)

* antiikin esikuvien tavoittelua monessa suhteessa; uusia lainoja suoraan latinasta ja kreikasta: esim. lat. *area*, *series*; kr. *drama*, *phrase*

* ranskasta tulleiden lainasanojen kirjoitusasua siirrettiin lähemmäksi latinan esikuvaa:

<i>falco</i> (<i>falcon-</i>)	<i>faucon</i>	>	<i>falcon</i>
<i>fallita</i> (vulg.lat.)	<i>faute</i>	>	<i>fault</i>
<i>perfectus</i>	<i>parfait</i>	>	<i>perfect</i>
<i>pictura</i>	<i>peynture</i>	>	<i>picture</i>
<i>salmo</i> (<i>salmon-</i>)	<i>saumon</i>	>	<i>salmon</i>

V SANANMUODOSTUS

Itsenäiseen kantasanaan (sanan **vartaloon**) lisättäviä liitteitä kutsutaan yhteisesti **affikseiksi** (*ad* 'luokse, kohti' + *figere* 'kiinnittää', partisiippivartalo *fix-*). Affikseja ja niiden tehtäviä on monenlaisia: ne muuttavat tai rajaavat kantasansa merkitystä tai yhdessä sen kanssa muodostavat uuden sanan, joka voi kuulua myös eri sanaluokkaan kuin alkuperäinen kantasana. Yksi sana voi sisältää useitakin affikseja.

On huomattava, että affiksin liittäminen vartaloon aiheuttaa toisinaan **äänteellisiä muutoksia**:

- 1) muutoksista tyypillisin on **assimilaatio** eli samanlaistuminen (*ad* + *fixus* > *a**f**fixus*)
- 2) joskus tapahtuu **vokaalin heikkeneminen eli supistuminen** (*per* + *factus* > *per**f**ectus*)

Tässä yhteydessä käsitellään latinan keskeisimmät **prefiksit** eli etuliitteet sekä **suffiksit** eli jälkiliitteet. Mukana on myös tärkeimpiä kreikkalaisia affikseja, mutta niitä esiintyy nykykielissä rajoitetummin kuin latinalaisia. Affiksien ryhmään luetaan hyvin monenlaisia elementtejä. Tässä keskitytään **johtimiin**, joilla kantasanasta muodostetaan uusia sanoja eli **johdoksia**. Monet klassisten kielten affikseista ovat edelleen produktiivisia, eli niitä käytetään nykykielissäkin muodostamaan uutta sanastoa tarpeen vaatiessa.

Tämän osion päälähde on teos Ellegård, Alvar & Olofsson, Arne: *De internationella orden: Allmän språkkunskap för gymnasiet*. Uppsala 1982. (ks. monisteen lähdeluettelo s. 59)

LATINALAISET PREFIKSIT

+ eräitä tavallisia yhdyssanojen alkuosia

(*prae* 'etu-, ennen' + *fig-e-re* 'kiinnittää')

Sanan etuliitteenä voidaan käyttää sekä itsenäisinäkin esiintyviä sanoja (kuten prepositioita, adverbeja, adjektiiveja, lukusanoja) että muutamia epäitsenäisiä morfeemeja (jotka siis voivat esiintyä vain etuliitteinä). Seuraavassa luettelossa on kunkin prefiksin perusmerkitykset ja variantit. Variantteja voi assimilaatiosta johtuen olla useita; tällaisissa tapauksissa "alkuperäinen" muoto on lihavoitu.

<u>prefiksinä:</u>	<u>itsenäisenä:</u>	
<i>a-</i> , <i>ab-</i> , <i>abs-</i>	<i>a</i> , <i>ab</i>	'-sta, -lta, pois'
<i>ad-</i> , <i>ac-</i> , <i>af-</i> , <i>ag-</i> , <i>al-</i> , <i>an-</i> , <i>ap-</i> , <i>ar-</i> , <i>as-</i> , <i>at-</i>	<i>ad</i>	'kohti, luo(na), asti'
<i>aequi-</i> (<i>equi-</i>)	<i>aequus</i>	'tasa(inen)'
<i>amb-</i> , <i>ambi-</i>	(<i>ambo</i>)	'molemmat, molemmin puolin'
<i>ante-</i>	<i>ante</i>	'ennen, edessä'
<i>circum-</i>	<i>circum</i>	'ympäri(llä/-lle)'

<i>co-</i> , <i>col-</i> , <i>com-</i> , <i>con-</i> , <i>cor-</i>	<i>cum</i>	'yhteen, kanssa'
<i>contra-</i> , <i>contro-</i>	<i>contra</i>	'vastaan'
<i>de-</i>	<i>de</i>	'-sta, -lta'
<i>di-</i> , <i>dis-</i>		'erilleen, hajalleen'
<i>e-</i> , <i>ef-</i> , <i>ex-</i>	<i>e</i> , <i>ex</i>	'-sta, ulos'
<i>extra-</i>	<i>extra</i>	'ulkopuolella/-lle'
<i>il-</i> , <i>im-</i> , <i>in-</i> , <i>ir-</i> (1)	<i>in</i>	'-ssa, -lla, sisällä, sisään'
<i>il-</i> , <i>im-</i> , <i>in-</i> , <i>ir-</i> (2)		'epä-, ei'
<i>infra-</i>	<i>infra</i>	'alapuolella/-lle'
<i>inter-</i>	<i>inter</i>	'välillä, keskuudessa'
<i>intra-</i>	<i>intra</i>	'sisäpuolella/-lle'
<i>intro-</i>	<i>intro</i>	'sisälle'
<i>maxi(m)-</i>	<i>maximus</i>	'suurin'
<i>mini(m)-</i>	<i>minus</i>	'pienin'
<i>multi-</i>	<i>multus</i>	'moni, paljo(n); runsas'
<i>non-</i>	<i>non</i>	'ei'
<i>ob-</i> , <i>oc-</i> , <i>of-</i> , <i>op-</i>	<i>ob</i>	'päin, vastaan; vuoksi'
<i>pel-</i> , <i>per-</i>	<i>per</i>	'läpi, kautta'
<i>post-</i>	<i>post</i>	'jälkeen, takana, taakse'
<i>prae-</i>	<i>prae</i>	'edessä'
<i>pro-</i>	<i>pro</i>	'eteen, esiin, edestä'
<i>quasi-</i>	<i>quasi</i>	'ikään kuin, muka'
<i>re-</i>		'takaisin, uudelleen'
<i>retro-</i>	<i>retro</i>	'taaksepäin, takaisin'
<i>se-</i>		'erilleen'
<i>semi-</i>	<i>semis</i>	'puoli(kas)'
<i>semper-</i>	<i>semper</i>	'aina'
<i>sub-</i> , <i>suc-</i> , <i>suf-</i> , <i>sug-</i>	<i>sub</i>	'alla, alle'
<i>super-</i>	<i>super</i>	'päällä/-lle'
<i>supra-</i>	<i>supra</i>	'yläpuolella/-lle'
<i>trans-</i>	<i>trans</i>	'toiselle puolelle, yli'
<i>ultra-</i>	<i>ultra</i>	'tuolla puolella/-lle'

LATINAN YLEISIMPIÄ PREPOSITIOITA JA NIIDEN KÄYTTÖTAPOJA VALAISEVIA SANONTOJA

ab	'-sta, -lta, luota'	PREPOSITIO (+ ablatiivi)
<i>a dato</i>		tästä päivästä lähtien
<i>a priori</i>		edeltävästä (ennakolta, ennakkokäsitysten perusteella)
<i>ab initio</i>		alusta
<i>ab ovo</i>		munasta (alusta alkaen)
<i>ab urbe condita (a. u. c.)</i>		kaupungin [=Rooman] perustamisesta

ad	'-lle, luo(na), kohti, asti, varten'	PREPOSITIO (+ akkusatiivi)
<i>ad acta</i>		asiakirjojen joukkoon (asia käsitelty / ei aiheuta toimenpiteitä)
<i>ad hoc</i>		tätä [erityistä tehtävää] varten
<i>ad infinitum</i>		äärettömään, loppumattomiin

<i>ad Kalendas Graecas</i>	kreikkalaisena Kalendae-päivänä (= ei koskaan)
<i>ad maiorem Dei gloriam</i>	Jumalan suuremmaksi kunniaksi (jesuiittojen tunnuslause)
<i>ad manus</i>	käsiin
<i>ad notam</i>	merkiksi, huomioon otettavaksi
<i>per aspera ad astra</i>	vaikeuksien kautta tähtiin (= voittoon)

ante	'ennen, edessä, eteen'	PREPOSITIO (akk.)
-------------	------------------------	-------------------

<i>ante Christum natum (a. Chr. n.)</i>	ennen Kristuksen syntymää
<i>ante meridiem (a. m.)</i>	ennen keskipäivää
<i>ante omnia</i>	ennen kaikkea
<i>nemo ante mortem beatus</i>	kukaan ei [ole] onnellinen ennen kuolemaa
<i>status quo ante bellum</i>	sotaa edeltävä tilanne, aikaisempi tila

contra	'vastaan, vastapäätä'	PREPOSITIO (akk.)
---------------	-----------------------	-------------------

<i>bellum omnium contra omnes</i>	kaikkien sota kaikkia vastaan
<i>contra bonos mores</i>	hyvien tapojen vastaisesti

cum	'kanssa'	PREPOSITIO (abl.)
------------	----------	-------------------

<i>cum grano salis</i>	suolarakeen kera (= ei kirjaimellisesti)
<i>cum laude</i>	kiitoksen kanssa, kiittäen
<i>otium cum dignitate</i>	arvokas joutilaisuus, kunnianarvoisa lepoon vetäytyminen

de	'-sta, -lta'	PREPOSITIO (abl.)
-----------	--------------	-------------------

<i>de dato</i>	antamis-/julkaisemispäivästä lukien
<i>de facto</i>	itse asiassa, tosiasiallisesti
<i>de gustibus non est disputandum</i>	makuasioista ei pidä kiistellä
<i>de iure</i>	oikeudellisesti, lain mukaan, muodollisesti
<i>de mortuis nil nisi bene</i>	kuolleista ei [pidä puhua] mitään paitsi hyvää
<i>de profundis</i>	syvyyksistä
<i>de verbo</i>	sanasta

ex	'-sta, -lta, ulos, johdosta'	PREPOSITIO (abl.)
-----------	------------------------------	-------------------

<i>deus ex machina</i>	jumala koneesta (= yllättävä loppuratkaisu näytelmässä)
<i>ex actis</i>	asiakirjoista, asiakirjojen mukaan
<i>ex auditorio</i>	yleisöstä [esitetty kommentit] (väitöstilaisuudessa tms.)
<i>ex cathedra</i>	[paavin] tuolista [annettu julistus] (mahtipontinen, viran puolesta)
<i>ex libris</i>	kirjoista, kirjakokoelmista
<i>ex nihilo nihil</i>	tyhjästä ei [synny] mitään
<i>ex officio</i>	virallisesti, viran puolesta
<i>ex tempore</i>	hetkestä [alkaen], valmistautumatta

extra	'ulkopuolella, ulkopuolelle'	PREPOSITIO (akk.)
--------------	------------------------------	-------------------

<i>extra ecclesiam nulla salus</i>	kirjon ulkopuolella ei [ole] pelastusta
<i>extra ordinem</i>	[tavanomaisen] järjestyksen ulkopuolella, ylimääräinen

in	'-ssa, -lla, sisällä; -lle, sisälle, kohti, asti'	PREPOSITIO (abl./akk.)
-----------	---	------------------------

<i>in absurdum</i>	järjettömyyteen, mahdottomuuksiin asti
<i>in extenso</i>	[koko] laajuudessaan
<i>in hoc signo vinces</i>	tässä merkissä tulet voittamaan
<i>in medias res</i>	asioiden keskelle, itse asiaan
<i>in memoriam</i>	muistoihin
<i>in natura</i>	luonnossa, luonnontuotteina

in nuce
in spe
in vino veritas

pähkinässä (= pähkinänkuoressa)
toiveessa, toivottu, tuleva (esim. virkanimitys)
viinissä [on] totuus

inter 'välillä, välille'

PREPOSITIO (akk.)

inter arma caritas
inter arma silent leges
inter nos
primus inter pares

aseiden keskellä laupeus (Punaisen Ristin tunnuslause)
aseiden keskellä lait vaikenevat
meidän kesken/välillämme
ensimmäinen vertaistensa joukossa

per 'kautta, läpi'

PREPOSITIO (akk.)

per annum
per aspera ad astra
per capita
per exemplum
per litteras
per pedes apostolorum

vuodessa, vuosittain
vaikeuksien kautta tähtiin
päättä kohti
esimerkiksi
kirjainten/kirjeiden mukaan
apostolien jalkojen kautta (= jalkaisin kuten apostolit)

post 'takana, taakse, jälkeen'

PREPOSITIO (akk.)

post Christum natum (p. Chr. n.)
post festum
post illa
post meridiem (p. m.)
post mortem
post scriptum (P. S.)

Kristuksen syntymän jälkeen
juhlan jälkeen (= liian myöhään)
näiden jälkeen (= saarnakokoelma)
keskipäivän jälkeen
kuoleman jälkeen
kirjoitetun jälkeen, jälkikirjoitus

pro 'edessä, eteen; sijasta, puolesta'

PREPOSITIO (abl.)

pro cura
pro exercitio
pro forma
pro gradu
pro memoria
pro pace et fraternitate gentium
pro patria
pro primo, pro secundo
verbum pro verbo

valtuutus
harjoitusta varten
muodon vuoksi
arvoastetta, oppiarvoa varten
muistia varten, muistoksi, muistio
kansojen rauhan ja veljeyden puolesta
isänmaan puolesta
ensimmäiseksi, toiseksi
sana sanasta, sanatarkasti

sub 'alla, alle'

PREPOSITIO (abl./akk.)

nil novi sub sole
sub iudice
sub rosa
sub specie aeternitatis
sub verbo
sub voce (s. v.)

ei mitään uutta auringon alla
tuomarin [käsittelyn] alla (= käsittely on vielä kesken)
ruusun alla (= luottamuksellisesti, hiljaisuudessa)
ikuisuuden näkökulmasta
sanan alla, [haku]sanan kohdalla [sanakirjassa]
sanan alla, [haku]sanan kohdalla [sanakirjassa]

super 'päällä, päälle, yläpuolella, yläpuolelle'

PREPOSITIO (abl./akk.)

non est discipulus super magistrum
super omnia

oppilas ei ole opettajan yläpuolella
kaiken yläpuolella

ultra 'tuolla puolen / puolelle, ulkopuolella'

PREPOSITIO (akk.)

ultra licitum
ultra modum
ultra vires

sallitun ulkopuolella
[kohtuuden] mitan ulkopuolella
voimien/kykyjen ulkopuolella, ylivoimainen

LATINALAISET PREFIKSIT: esimerkkejä

in, ne, non (kieltävät)

in-sanuus, im-mortalis, il-legalis, ir-rationalis

* vrt. engl. **in**-direct (*directus*) - **un**-broken, mutta myös *un-certain, un-profitable*

ne-uter, ne-utra, ne-utrum

neg-otium - engl. *negotiate*

non-figurative, non-aggressive (prefiksinä latinassa harvinainen)

ab, de, ex

ab-ducere (*duct-*) 'viedä pois' - engl. *abduct*

abs-trahere (*tract-*) - engl. *abstract*

abs-tinere (*tenere*) - engl. *abstain; abstinent* < part. pres. *abs-tine-ns, -nt-*)

a-vertere (*vers-*) - engl. *avert; aversion*

ab-normis (subst. *norma*) - engl. *ab-normal*

de-primere (*press-*) 'painaa alas' - engl. *depress*

de-scendere - engl. *descend*; vastakohta: *ad-scendere* > *ascendere*, engl. *ascend*

* kieltävä: *de-struere* (*struct-*) - engl. *destroy; destructive* (vrt. *con-struere*); *de-sperare* - engl. *despair*

* heikentynyt: *de-monstrare, de-clamare, de-clarare*

* erittäin yleinen nykykielissä (osoittaa vähentämistä tai poistamista): *de-sentralisoida, de-militarisoida*; engl. *de-frost* (lisättävissä myös ei-latinalaisiin juurimorfeemeihin)

ex-trahere (*tract-*) 'vetää ulos' - engl. *extract*

e-ligere (*legere, lect-* 'poimia; lukea') - engl. *elect; eligible*

e-volvere (*volut-*) - engl. *evolve; evolution*

e-mittere (*miss-*) - engl. *emit; emission*

ef-ficere (*ef-fect-; facere, fact-* 'tehdä') - engl. *effect: effi-cient*

* 'entinen' < *ex consule*

ex-president (part. pres. *prae-side-ns, nt-is*)

ad, in

ad-dere (*ad-dit-*) 'lisätä' - engl. *add; addition*

at-trahere (*tract-*) - engl. *attract*

ac-cumulare (*cumulat-*) - engl. *accumulate*

ag-gredi (*ag-gress-*) - engl. *aggress, aggressive*

an-nectere (*nex-*) - engl. *annex*

al-ludere (*lus-*) - engl. *allude; allusion*

ap-pendere - *append; appendix*

as-sistere - engl. *assist*

* huom. *ad-scribere* > *as-scribere* > *ascribere* (kirjoitusasun yksinkertaistamista)

in-icere (*in-iect-*; *iacere*) – engl. *inject*

im-portare – engl. *import*

il-luminare (*luminat-*) – engl. *illuminate*

ir-rigare (*rigat-*) – engl. *irrigate*, *irrigation*

* ransk. *en-* > engl. *en-dorse* tai *in-dorse* (*dorsum* 'selkä, taus')

amb(i); circum

amb-iguus 'kahtaalle suuntautuva' – engl. *ambiguous*

amb-ire (*it-*); *amb-itio* – engl. *ambition*, *ambitious*

am-putare (*putat-*) – engl. *amputate*

* uusmuodostus: *ambi-valent*

circum-scribere 'ympäröidä; rajoittaa' – engl. *circumscribe*; *circumscription*

circum-stare – engl. *circumstance*, ransk. *circonstance* (saks. *Um-stand*, ruots. *omständighet*: käänöslainoja)

circum-spicere (*spect-*) – engl. *circumspect*

ante, prae (pre); post; inter

ante-cedere 'astua edellä' – engl. *antecede*, *antecedent* (*antecedens*, *ante-cede-nt-*)

anti-cipare (*cipat-*; *cap-e-re*) – engl. *anticipate*

* uusmuodostus: *ante-date*

prae-cedere 'astua edellä' – engl. *precede*

prae-sidere – engl. *preside*; *president*

* erityisesti engl. yleinen merkityksessä 'ennalta':

pre-elect, *pre-arrange*, *pre-fabricate*

* yleinen tieteellisessä terminologiassa: *prenatal*

prae-ponere (*posit-*): *prae-positio* > *prepositio*

post-ponere 'asettaa perään, siirtää' – engl. *postpone*

* ei yleinen verbiprefiksinä; tieteellisessä terminologiassa usein adjektiivien kanssa:

post-glacialis (< *post glaciem* 'jää(kaude)n jälkeen')

post-natalis (< *post glaciem* 'syntymä(päivä)n jälkeen')

inter-cedere (*cess-*) 'astua väliin' – engl. *intercede*; *intercession*

inter-venire (*vent-*) – engl. *intervene*; *intervention*

inter-nationalis < *inter nationes* 'kansojen välillä'

con; dis, se

con-trahere (*tract-*) 'vetää yhteen' – engl. *contract*

* myös yleisesti vahvistava merkitys

com-binare (*binat-*) – engl. *combine*; *combination*

com-mercium – engl. *commerce*

com-plicare (*plicat-*) – engl. *complicate*

com-primere (*press-*) – engl. *compress*
col-ligere (*lect-*) – engl. *collect*
cor-rumpere (*rupt-*) – engl. *corrupt*
co-operari (*operat-*) – engl. *co-operate*
co-haerere (*haes-*) – engl. *cohere*; *cohesion*
co-gnoscere (*co-gnit-*) – engl. *cognition*, *cognitive*

dis-trahere (*tract-*) ’vetää eri tahoille’ – engl. *distract*
* myös kieltävä: *dis-similis* (*similis*), *dis-par* (*par*), *dif-ficilis* (*facilis*)
dif-ferre (*di-lat-*) – engl. *differ*; *dilatorius* > engl. *dilatory*
di-stare – engl. *distant*, *distance* (< *part.prees.*)
di-gredi (*gress-*) – engl. *digress*
di-vertere (*vers-*) – engl. *divert*; *diverse*
di-rigere (*rect-*; *regere*) – *direct*
di-minuere (*minus*) – engl. *diminish*
di-latere (*latus*) – engl. *dilate*

se-gregare (*gregat-*) ’erottaa laumasta’ (*grex*, *greg-is*) – *segregate*
se-ducere (*duct-*) – engl. *seduce*; *seductive*
se-cedere – engl. *secede*
se-lectio (*legere*; *lect-*) – engl. *select*, *selection*
sed-itio (*ire*; *it-*) – engl. *sedition*

contra, ob

contra-dicere (*dict-*) ’sanoa vastaan’ – engl. *contradict*
contro-versus, *contro-versia* – engl. *controversy*, *controversial*
* huom. *contract*: *con-tract-* (*con-trahere*)

ob-struere (*struct-*) ’rakentaa vastaan; estää’ – engl. *obstruct*
oc-currere – engl. *occur*
op-ponere (*pos-*) – engl. *oppose*; *opponent* (< *part.prees.*)
of-ferre – engl. *offer*
o-mittere (*miss-*) – engl. *omit*; *omission*

intra, intro; extra, ultra

intro-ducere (*duct-*) ’viedä sisään’ – engl. *introduce*; *introduction*
* engl. *introvert* (*intro* + *vertere*)
* engl. *intravenous* (< *intra venam*), *intramolecular* (< *intra moleculam*)

extra-ordinarius (< *extra ordinem*) – engl. *extraordinary*
* engl. *extramural*
* engl. *extravagant*, *extravert* / *extrovert* (verbeistä)

ultra-mundanus (*mundus* ’maailma’) – engl. *ultramundane*
* harvinainen latinassa, yleinen nykykielissä: *ultravioletti*, *ultraääniaallot*
* ’äärimmäisen’: *ultramoderni*

per, trans

per-forare (*forat-*) 'porata lävitse' – engl. *perforate*

per-vertere (*vers-*) 'kääntää kokonaan (nurin)' – engl. *pervert*; *perverse*

trans-mittere (*miss-*) 'lähettää yli' – engl. *transmit*; *transmission*

tra-dere (*tra-dit-*) – engl. *tradition*

* *trans-scribere* (*script-*) > *transcribere*; *trans-scendere* > *trans-cendere*

pro; re

pro-pellere (*puls-*) 'ajaa esiin' – engl. *propel*; *propulsion*

* adjektiivissa merkitys 'puolesta': *pro-British* (vrt. *anti-British*)

* substantiivissa merkitys 'sijasta': *pro-rector*; *pronomina* (*nomen* 'nimi; nimisana'), engl. *pronoun*

re-pellere (*puls-*) 'ajaa takaisin' – engl. *repel*; *repulsive*

re-bellare 'aloittaa sota uudestaan' – engl. *rebel*

re-movere (*mot-*) 'siirtää takaisin, pois' – engl. *remove*; *remote*

red-imere (*red-empt-*; *emere*) – engl. *redeem*; *redemption*

red-undare – engl. *redundant* (< part. pres.)

* englannissa yleinen merkityksessä 'uudelleen': myös *rebuild*, *rewrite* (liitetty germaaniin verbeihin)

* vrt. *re-press* 'painaa uudelleen' – *repress* 'tukahduttaa'

sub; super

sub-scribere (*script-*) 'allekirjoittaa' – engl. *subscribe*; *sub-scriptio*

* merkitysmuutos 'alla' > 'altapäin' > 'ylös'

suc-cumbere – engl. *succumb*

sur-regere (*rect-*) > *surgere* – engl. *re-surrection*

sug-gerere (*gest-*) – engl. *suggest*

suf-figo (*fix-*); *suf-fixus* – engl. *suffix*

* vrt. *prae-fixus*, *ad-fixus*, *in-fixus*

sup-primere (*press-*; *premere*) – engl. *suppress*

sus-pendere (< *subs-*; *pens-*) – engl. *suspend*; *suspense*

sus-cipere (*cept-*; *capere*) – engl. *susceptible*

sus-tinere (*tenere*) – engl. *sustain*; *sustenance* (< part. pres.)

* ransk. *sub-* > *sou*: *soumettre* (< *submittere*)

* oppi- ja modernissa sanastossa yleinen: *sub-conscience*; *subway*

super-venire (*vent-*) – engl. *supervene*; *supervention*

* produktiivinen erityisesti englannissa: *superman*, *superstar*, *supernatural*

* ransk. *sur*: *survivre* > engl. *survive*

KREIKKALAISET PREFIKSIT

+ eräitä yhdyssanojen alkuosia

prefiksinä:		itsenäisenä:
<i>a-, an-</i>		'epä-, ei'
<i>amfi- (amphi-)</i>	<i>amfi</i>	'ympäriällä, molemmin puolin'
<i>ana-</i>	<i>ana</i>	'ylös, päälle; takaisin, vastaan'
<i>ant-, anti-</i>	<i>anti</i>	'vastoin, vastaan'
<i>ap-, apo-</i>	<i>apo</i>	'-sta, pois'
<i>dia-</i>	<i>dia</i>	'läpi, kautta'
<i>diko-, dikho- (dicho-)</i>	<i>dikha/e</i>	'kahtia, kahtalainen'
<i>dys-</i>		'epä-, ei-; huono(sti), vaikea'
<i>ek-, eks- (ec-, ex-)</i>	<i>ek, eks</i>	'-sta, ulos'
<i>ekt-, ekto- (ect-, ecto-)</i>	<i>ektos</i>	'ulkopuolella, ulko-'
<i>em-, en-</i>	<i>en</i>	'-ssa, -lla, sisällä/-lle'
<i>endo-, ento-</i>	<i>endon, entos</i>	'sisäpuolella, sisä-'
<i>ep-, epi-</i>	<i>epe</i>	'päällä, päälle, -lla, -lle; kohti'
<i>hyper-</i>	<i>hyper</i>	'yllä, ylle'
<i>hypo-</i>	<i>hypo</i>	'alla, alle'
<i>kat-, kata- (cat-, cata-)</i>	<i>kata</i>	'alas; läpi'
<i>met-, meta-</i>	<i>meta</i>	'kanssa, joukossa; jälkeen'
<i>para-</i>	<i>para</i>	'vieressä, rinnakkais-'
<i>peri-</i>	<i>peri</i>	'ympäri(ellä/-lle)'
<i>pro-</i>	<i>pro</i>	'esi-, edessä, edestä, ennen'
<i>pros-</i>	<i>pros</i>	'kohti; vieressä'
<i>sy-, syl-, sym-, syn-, syr-, sys-</i>	<i>syn</i>	'yhteen, kanssa'

Muita johtimia (yhdyssanojen alkuosia)

<i>hemi- (hemisys)</i>	'puoli(kas)'
<i>mono- (monos)</i>	'yksi(n), ainoa'
<i>poly- (polys)</i>	'moni, paljon'
<i>pan(t)- (pas; pan, pant-)</i>	'kaikki, koko'
<i>arkki-, arkke- (arkhe)</i>	'alku-, perimmäinen'
<i>auto- (autos)</i>	'itse'
<i>hetero- (heteros)</i>	'toinen, muu'
<i>homo- (homos, homoiios)</i>	'sama(nlainen)'
<i>mega- (megas, megal-)</i>	'suuri'
<i>makro- (makros)</i>	'suuri, pitkä'
<i>mikro- (mikros)</i>	'pieni'
<i>tele- (tele)</i>	'kauka(n)a, kauas'
<i>pseudo- (pseudos)</i>	'väärä, vale-'
<i>eu- (eu, eus)</i>	'hyvä, hyvin, oikein'

SUFFIKSIT

(*sub-* 'alla, alle; jälkeen' + *fig-e-re* 'kiinnittää')

Suffiksien päätehtävänä on yleensä ilmaista sanan kuuluminen johonkin sanaluokkaan. Lisäksi ne voivat tarkentaa ja suunnata kantasansa merkitystä. Seuraavassa on esitelty ne keskeiset ja produktiiviset latinan suffiksit, jotka esiintyvät nykykielissäkin.

A. Verbejä muodostavat suffiksit

- i n f i n i t i i v i t :

lat. <i>donare</i> 1.	>	ransk. <i>donner</i>
<i>vidēre</i> 2.	>	<i>voir</i>
<i>prehendere</i> 3.	>	<i>prendre</i>
<i>servire</i> 4.	>	<i>servir</i>

-er produktiivinen ranskassa > lainautunut verbien mukana: ruots. -*er-a*; saks. -*ier-en*

1. Substantiivi / adjektiivi > verbi

nomin-a-re (*nomen, nomin-is* 'nimi') - ruots. *nomin-era*, saks. *nominieren*
ac-cumul-a-re (*cumul-us* 'kukkula') - ruots. *ackumulera*
re-nov-a-re (*nov-us* 'uusi') - ruots. *renovera*

fic (< verbistä *fac-e-re* 'tehdä')

* ei varsinainen suffiksi, vaan *fac-* juuren variantti

*sign-i-**fic**-a-re* (*sign-um* 'merkki')

*magn-i-**fic**-a-re* (*magn-us; magn-i-**fic**-us*)

> ransk. -**fier**: *sign**fier***

* engl. > -**fy**: *sign**ify**, magn**ify***

* ruots. *exempli**fiera** - klassi**ficera*** (saks. *klassi**fizieren***)

* substantiivi -*fication*: ruots. *exempli**fikation**, klassi**fikation***

iz (kreikkalainen suffiksi)

*civ-il-**iz**-a-re* (*civ-il-is*)

* *colonia* - ruots. *kolon-**isera***, engl. *colon**ize***, ransk. *colon**iser***, saks.

*kolon**is**ieren*

* tavallinen adjektiivista:

-al: *norm-al-is* > ruots. *normalisera*

-ar: *popul-ar-is* > *popularisera*

-iv: *ef-fec-t-iv-us* > *effektivisera*

-an: *urb-an-us* > *urbanisera*

2. Verbi > verbi

sc

val-e-sc-e-re 'parantua' (*val-e-re* 'olla terve')

* inkohatiiviverbit (osoittavat toiminnan alkamista; lat. *in-cohare* 'aloittaa')

* nykykielissä ilman inkohatiivista merkitystä: ransk. *-iss-*: *nous finissons*

> engl. *-ish*: *finish*; *polish*

* engl. myös muuttumattomana: *adolescent*, *effervescent*, *reminiscent*, *iridescent* (< part.prees.)

t, it, s

dic-t-a-re 'sanoa usein t. voimakkaasti' (*dic-e-re*) - ruots. *diktera* (vrt. engl. *dictate* < partiippivartalosta *dic-t-a-t-*)

* latinassa muodostamaan perfektipartiippiä > pohjana uusille verbeille: frekventatiivi- tai intensiiviverbit (esim. *currere*, *curs-* 'juosta' > *cursare*, *cursat-* 'juoksennella' > *cursitare*, *cursitat-*)

B. Adjektiiveja muodostavat suffiksit

- johtamattomat "perusadjektiivit" ilman suffiksia ovat periytyneet romaanisiin kieliin ja muuttuneet äänteellisesti: esim. *alt-us*, *-a*, *-um* 'korkea, syvä' > ransk. *haut*; mutta myöhemmissä **uudissanoissa latinalainen juuri näkyy usein** selvemmin: *altitude*, *altimètre*
- **suurin osa** kansainvälisessä uudissanastossa esiintyvistä adjektiiveista on **johdettu** verbeistä tai substantiiveista

1. Substantiivi > adjektiivi

al, ar, ari

al, ial

leg-al-is (*lex, leg-is*)

* engl. **legal**, **cultural**

* ruots. **-al** tai **-ell** < ransk. **-el**: **culturel**, **sensationel** (mutta myös **-al**: **national**, **régional**)

* saks. **national** - **sensationell**

* luonteeltaan latinalaisiin sanoihin: engl. **regional**, **cultural**, **pastoral**

* variantti **-ial**: engl. **partial**, ruots. **partiell** (lat. *pars, part-is*); engl. **cordial** (lat. *cor, cord-is*)

ar

regul-ar-is (*reg-ul-a* 'säätö') - engl. **regular**, ruots. **reguljär**

* **al**-suffiksin variantti, muodostamaan adjektiiveja vartaloista joissa äänne /l/ (**dissimilaatio**)

vulg-ar-is (*vulg-us*)

capill-ar-is (*capill-us* 'hius')

* usein diminutiivimuodoista:

mus-cul-ar-is (*mus-cul-us* 'pikku hiiri') - engl. **muscular**

part-i-cul-ar-is (*part-i-cul-a* 'pieni osa') - engl. **particular**

ruots. **-är**, **-jär** < ransk. **-aire**, **-ier**: **rectangulaire**, **régulier**

engl. **-ar**

ari

litter-ari-us

* ranskassa **-aire** (**littéraire**); > ruots., saks. **-är**: **primär**

* eräissä sanoissa ruots. /saks. **-arisk** /**-arisch**: ruots. **parlamentarisk**, saks. **parlamentarisch**

* engl. **-ary**: **literary**

* ruots. **stationär**, **revolutionär**, **elementär**, **rudimentär**

an, ens, il, in, os

an (ian)

urb-an-us (*urbs, urb-is*) - engl. /ruots. **urban**

* engl. os. kansallisuutta tms.: **Italian**, **American**, **Roman**, **Christian**, **Lutheran**

* ransk. **-ain**, **-ien**: **italien**, **américain**, **romain**, **chrétien**, **luthérien**

* ruots. ja saks. lisäävät germ. suffiksin: **amerikansk**, **amerikanisch**; **italiensk**, **italienisch**

* **meridian** (lat. adj. *meri-di-an-us* < *medi-di-* 'puolipäivä'), **veteran**: nykykielissä substantiiveja

ens

Cret-ens-is (*Cret-a*)

* ransk. > **-ois**: **crétois** (engl. **-an**: **Cretan**)

* ruots.: lisää germ. suff. **-isk**: **kretensisk**; samoin **-es+ -isk**: **kinesisk**, **libanesisk**, **vietnamesisk**

* engl. **-ese**: *Chinese, Lebanese, Vietnamese*

il

serv-il-is - ruots. *servil*; *viril*, *pueril*, *infantil*

* engl. useimmiten: **-ile**: *servile, virile* (*virility*) - *civil*

* ransk. **-ile** tai **-il**: *infantile, puéril*

in

mar-in-us - ruots. *marin*

* tieteellisessä ja teknisessä kielessä, erit. engl. ja ransk; engl. **-ine**: *aquiline* - *masculine*

* usein eläimistä: *equine, canine*

* kemiallisessa kielessä: ruots. *nikotin*, engl. *nicotine* < *Nicot*; ruots., engl. *stearin* < kr. *stear* 'rasva'

os

muscul-os-us - ruots. *musculös*

* engl. ja ransk. merkityksessä 'täynnä sitä mitä substantiivi merkitsee'

* merkitysvivahde 'kaltainen': *fabul-os-us*, ruots. *fabulös*, engl. *fabulous*

* variantti **-ios**: *labor-i-os-us* - engl. *laborious*

* ruots. ja saks. **-ös** < ransk. **-eux**; engl. **-ous** < mransk. **-ous**

* vrt. engl. *superfluous* (lat. *super-flu-us*, ransk. *superflu*)

* vrt. engl. **-acious**: *tenacious* (lat. *tenax, tenac-is*, ransk. *tenace*)

2. Verbi > adjektiivi

nt, iv, ori, id

nt (partisiipin preesens)

milit-a-nt- (nom. *militans*; *milit-a-re*) - ruots. *militant*

op-pon-e-nt- (nom. *op-pon-e-ns*; *op-pon-e-re*) - ruots. *opponent*

re-cip-i-e-nt- (nom. *recipiens*; *re-cip-e-re*) - ruots. *recipient*

* morfeemi **nt** säilynyt ranskassa > muihin kieliin - usein substantivoituneita

* adjektiivisia: engl. *dependent* (*de-pend-e-re* 'riippua'), *inherent* (*in-haer-e-re* 'riippua lujasti kiinni jossakin'), ruots. *signifikant* (*sign-i-fic-a-re* 'merkitä'), *latent* (*lat-e-re* 'olla piilossa')

* engl. myös germ. juureen: *coolant* 'jäähdytysneste' (*cool*)

iv

ac-t-iv-us (*ag-e-re*; *ac-t-*) - ruots. *aktiv*

neg-a-t-iv-us (*neg-a-re*; *nega-t-*)

* liitetään verbien partisiippivartaloon (**t, it, s**)

* huom. *administrativ* - *administration* (*administr-era*), *expansiv* - *expansion* (*expand-era*)

ori

laud-a-t-ori-us – engl. *laudatory*

* liitetään yleensä partisiippivartaloon; agenttisuffiksiin *-or* laajennus (*lauda-t-or*)

* engl. *-ory*: *obligatory*, *illusory*; ransk. *-oire*: *obligatoire*, *illusoire*

* ruots. ja saks. *-isk/-isch*: *obligatorisk*, *illusorisk*; *obligatorisch*, *illusorisch*

id

tim-id-us – ruots. *timid*

* vrt. engl. *horrid* – subst. *horror*, *rigid* – *rigour* (vrt. ruots. *rigorös* – ransk. *rigoureux*), *splendid* – *splendour*, *pallid* – *pallor*

t/it/s, nd, bil, il

t, it, s (perfektipartisiippi)

se-para-t-us – ruots. *separat*

per-fec-t-us (*per-fic-e-re*) – ruots. *perfekt*

per-ver-s-us (*per-ver-t-e-re*) – ruots. *pervers*, engl. *perverse*

* substantivoituvat: *advokat* (*ad-voca-t-us* 'luokse kutsuttu')

* *-a-t-* tavallinen ammattikielissä: kemiall. termit (ruots.) *acetat*, *nitrat* (engl. *acetate*, *nitrate*)

nd (gerundiivi)

di-vid-e-nd-us 'se joka tulee jakaa, jaettava' (*di-vid-e-re*) – ruots. *dividend*

* akateemisessa terminologiassa ruots. *examinand*, *promovend* – *doktorand* (substantivoituneita)

* nimi *Amanda* (*Amandus*) (*am-a-re* 'rakastaa')

bil

port-a-bil-is 'kannettava' (*port-a-re* 'kantaa') – ruots. *portabel*

mo-bil-is (< *mov-i-bil-is*) 'liikkuva, liikutettava' (*mov-e-re*) – ruots. *mobil*;

auto-mobil 'itsestään liikkuva'

cred-i-bil-is 'uskottava' (*cred-e-re*) – engl. *credible*

* **passiivinen merkitys**: os. mahdollisuutta olla toiminnan kohteena

* a-vartaloisilla *-abil-* (ransk./engl. *-able*, ruots./saks. *-abel*), muuten *-ibil-* (ransk./engl. *-ible*, ruots./saks. *-ibel*)

* erityisesti englannissa produktiivinen: esim. *programmable*

* myös germ. verbeihin: *eatable* (*edible* < lat. *ed-e-re* 'syödä'), *lovable*, *marketable*, *ungetable* 'jota ei ole mahdollista saada'

* **aktiivinen merkitys**: os. kykyä suorittaa toiminta; *st-a-bil-is* (*st-a-re*), ruots. *stabil*, engl. *stable*; *terr-i-bil-is*, engl. *terrible* (*terr-e-re*)

il

ut-il-is (deponenttiverbi *ut-i* 'käyttää') – ransk. *utile*

* os. passiivista tai aktiivista mahdollisuutta

* pass.: *fac-il-is*, ransk. *facile* 'helppo' (*fac-e-re* 'tehdä'); ransk./engl. *docile* (*doc-e-re* 'opettaa')

* akt. *ag-il-is*, ransk./engl. *agile* (*ag-e-re*)

* es. myös engl. adjektiivissa *able* < *hab-il-is* (*hab-e-re*) – ruots. *habil*

C. Substantiiveja muodostavat suffiksit

Substantiiveihin pätee sama kuin adjektiivihinkin: **johtamaton ydinsanasto** on periytynyt romaanisiin kieliin sellaisenaan, mutta esiintyy niiden ulkopuolella vain johdoksina, joissa latinalainen juuri on selvästi nähtävissä. **Suurin osa** kansainvälisestä eli klassisperäisestä sanastosta onkin **johdoksia**, joten latinan sanamuodostukseen tutustumisesta on hyötyä.

<u>latina</u>	<u>ranska</u>		<u>ransk. ”sivistyss.”</u>
<i>manus, manu-s</i> 'käsi'	<i>main</i>	-	<i>manuel</i>
<i>nox, noct-is</i> 'yö'	<i>nuit</i>	-	<i>nocturne</i>
<i>rex, reg-is</i> 'kuningas' (verbi <i>reg-e-re</i>)	<i>roi</i>	-	<i>régime</i>
<i>serv-us, serv-i</i> 'orja' (verbi <i>serv-i-re</i>)	<i>serf</i>	-	<i>servitude</i>
<i>vox, voc-is</i> 'ääni' (verbi <i>voc-a-re</i>)	<i>voix</i>	-	<i>vocabulaire</i>

* johdannaisia muissakin kielissä:

engl. *vocal, regal, servile, manual*; ruots. *vokal, regal, servil, manuell*

1. Substantiivi > substantiivi

ari, cul

ari (adjektiivieja muodostava suffiksi > substantivoituneet)

1. *aqu-ari-um* (*aqu-a* 'vesi')

* neutri, joka osoittaa (säilytys)paikkaa

vocabul-ari-um (*vocabul-um* 'sana'; *voc-a-re*)

semin-ari-um (*semen, semin-is* 'siemen')

* ransk. **-aire**, engl. **-ary**, saks. **-ar**

2. *not-ari-us* (*nota* 'merkki')

* maskuliini, joka osoittaa toimijaa

aqu-ari-us 'vedenkantaja' (> tähtikuvio *Aquarius*)

antiq-ari-us 'henkilö joka askartelee vanhojen asioiden parissa' – ruots. *antikvarie*, engl. *antiquary*

* ransk. **-iert**, **-aire**, engl. yleensä **-ary**

* germaanisiet kielet: jo varhaisista kontakteista, esim. *molin-ari-us* 'mylläri' (*molin-a* 'mylly') > ruots. *mjöltnare*; > **-are** vapaasti käytetty ruotsissa: *simmare*

* engl. ja saks. **-er**: *swimmer, Schwimmer*

cul (diminutiiveja); usein **-i-cul**

part-i-cul-a 'osanen' (*pars, part-is*)

* engl. **-icle**: *article* (*artu-s* 'jäsen'), *particle*; ruots. **-ikel**: *artikel, partikel*

* ransk. uusmuodostus *molécule* (lat. *mole-s* 'massa') > ruots. *molekyl*, engl. *molecule*

* diminutiiveja myös suffiksilla **-ul**:

form-a > *form-ul-a* 'pieni muoto', 'kaava'

caps-a > *caps-ul-a* 'pieni rasia'

* variantti **-ol**: *gladi-ol-us* 'pieni miekka' (*gladi-us*)

muuta diminutiivisuffikseja:

* **ell, -ill**: *tabul-a* 'taulu' - *tab-ell-a*; *bacul-um* 'sauva' - *bac-ill-um*

romaanisten kielten substantiivit pohjautuvat usein latinan diminutiivimuotoihin:

ransk. *oreille* < lat. *aur-i-cul-a* (*aur-is* 'korva')

* vrt. toinen suffiksi **cul** (ei diminut.; liitetään verbeihin): *veh-i-cul-um* 'kulkuneuvo' (*veh-e-re* 'kuljettaa') > engl. *vehicle*

2. Adjektiivi > substantiivi

i (liitetään yleensä preesenspartisiipin vartaloon **-nt-**)

* > **-antia, -entia** verbin konjugaatiosta riippuen

toler-a-nt-i-a 'kärsivällisyys' (*toler-a-re; toler-a-ns, toler-a-nt-is*) - engl. *tolerance*, ruots. *tolerans*

ex-sist-e-nt-i-a (*ex-sist-e-re*) - engl. *existence*, ruots. *existens*

intel-lig-e-nt-i-a (*intel-lig-e-re* 'ymmärtää') - engl. *intelligence*, ruots. *intelligens*

* feminiinejä > myös lainat: saks. *die Intelligenz*

* ransk. **-ance** ja **-ence** (*tolérance, intelligence*) > muihin kieliin: engl. **-ance, -ence**; saks. **-anz, -enz**, ruots. **-ans, -ens**

* engl. rinnakkaismuoto **-ancy, -ency**: *vacancy* (ransk. *vacance*, ruots. *vakans* - *vac-a-re* 'olla tyhjä'); *tendency* (ransk. *tendance*, ruots. *tendens* (*tend-e-re* 'jännittää; suunnata'))

tat

dign-i-tat- (nom. *dignitas*) 'arvokkuus' (*dign-us* 'jonkin arvoinen') - engl. *dignity*, ruots. *dignitet*

liber-tat- (nom. *libertas*) 'vapaus' (*liber*) - ransk. *liberté*, engl. *liberty*

* abstraktisubstantiiveja; erittäin yleinen kansainvälisessä sanastossa

* ransk. **-(i)té**: *activité, clarté* > engl. **-ity**: *activity*

* saks. **-ität**, ruots. **-itet** (mukautuneet latinal. muotoihin)

* ruots. subst. **-alitet, -aritet, -bilitet**: *aktualitet, popularitet, flexibilitet* (suoraan latinalaisista suffiksiadjektiiveista *popul-ar-, act-u-al-, flex-i-bil-*) - mutta adjektiivit ranskasta (*aktuell, populär, flexibel*) - vrt. ransk. *popul-ar-ité* - *popul-aire*

* vrt. engl. *vain-vanity* (*vanus, van-i-tat-*); *brief - brevity* (*brev-is, brev-i-tat-*)

* joskus liittyy substantiivivartaloon: ruots. *auktoritet*, engl. *authority* (*auctor-i-tat-*, nom. *auctoritas* 'arvovalta'); engl. *heredity* (*heres, hered-is* 'perillinen'; *hered-i-tat-*)

tudin

ampl-i-tudin- (nom. *amplitudo*; adj. *ampl-us* 'laaja') – ruots. *amplitud*

* ransk., engl. – *tude*, ruots. – *tud* tai – *tyd*

* muodostaa feminiinisiä abstraktisubstantiiveja; ei produktiivinen nykykielissä; yl. oppineita sanoja (engl. *fortitude* < lat. *fortis* 'urhea, voimakas')

* ammattikielissä: engl. *longitude, latitude*, ruots. *longitud, latitud*

* vrt. ruots. *attityd*, engl. *attitude* 'asenne' < ransk. *attitude* (< lat. *apt-i-tudin-* 'sopivuus'; *apt-us* 'sopiva') – myös uusmuodostus latinasta > ransk., engl. *aptitude* 'soveltuvuus, taipumus'

* morfeemi – *tudin-* johdannaisissa: engl. *multitudinous*, ruots. *longitudinell*; engl. *attitudinize*

3. Verbi > substantiivi

ment, or, or/ric

ment

frag-ment-um (*frang-e-re* 'murtaa') – *fragment*

orn-a-ment-um (*orn-a-re* 'koristaa') – *ornament*

* ransk., engl., saks, ruots. – *ment*; ruots. joskus ransk. ääntämyksen mukaan – *mang. evenemang*

* yleensä verbin preesensvartaloon

* merkitysyhteys verbiin ei nykyään aina selvä: *instr-u-ment-um - in-stru-e-re*, engl. *instruct*, ruots. *instruera*

* latinassa osoittaa usein välinettä tai tulosta verbitoiminnasta – näin myös lainasanoissa ja uusmuodostuksissa: ransk. *avancement* (< *avancer*); *judgement* (< *juger*), engl. *judgement*

* engl. myös kotimaisiin sanoihin: *betterment, embodiment*

or

terr-or 'pelko' (*terr-e-re* 'pelottaa') – ruots. *terror*

* maskuliinisukuisia abstraktisubstantiiveja

* ransk. – *eur. terreur*

* engl. ranskan kautta – *our* (*tumour*: lat. *tum-e-re* 'paisua'); vrt. ransk. *amour* (lat. *am-or, am-a-re*) – tai suoraan latinasta – *or* (*terror*)

* ruots. samoin joko – *or*: *terror* – tai ranskasta – *ör*: *vigör* (lat. *vig-or* 'elinvoima', *vig-e-re* 'olla terve/voimakas'), *humör* (lat. *hum-or* 'neste', *hum-e-re* 'olla kostea')

* ruots., engl. *fluor* (*flu-e-re* 'virrata')

or, ric

ac-t-or 'mies joka toimii' (*ag-e-re*) – ruots. *aktör*

ac-t-rix (*actric-*) 'nainen joka toimii' – ruots. *aktris*

* merkitys: se joka suorittaa verbitoiminnan; liitetään latinan perfektipartisiippivartaloon

* ransk. *-or* > *-eur*, josta saks. *-eur*, ruots. *-ör*

* ruots. myös latinalainen muoto *-or*: *lektor* 'lehtori' (painotus kuten latinassa) – vrt. *lektör* ('(oiko)lukija, ääneenlukija')

* esineitä osoittamaan yleensä *-or*: engl. *compressor*, ruots. *kompressor* (*com-prim-e-re*, *com-press-* 'painaa yhteen'), *respirator* (*re-spir-a-re*, *re-spir-a-t-* 'hengittää'), *reactor*, *reaktor* (uusmuodostus *re-ag-e-re*, *re-ac-t-*) – ruotsissa engl. mallin mukaan muodostettuja

* tavallisin loppu *-ator* (engl. usein verbi *-ate*): *creator* – *create*, *generator* – *generate*

* ransk. kansanomaiset *-eur*, oppineemmat *-ateur*: *jongleur* (*jongler*), *conteur* (*conter* 'kertoa') – *imitateur* (*imiter*), *inspirateur* (*inspirer*) – lat. *-ator* ransk. > *eor* > *-eur*; myöhemmissä muodostelmissa *-at-* säilynyt

* esp. > *-ador*: *matador* (lat. *mact-a-re* 'teurastaa uhriksi'), *Ecuador*, *Salvador* (lat. *salv-a-re* 'pelastaa')

feminiininen vastine *-ric* (harvinaisempi)

* ransk. *-rice* (*actrice* > ruots. *aktris*); vrt. engl. *actress*: huom. toinen suffiksi (*-ess-*, –lat. *-iss-a* – kreikasta) – vrt. prinsessa, abbedissa

* *Beatrice* 'onnelliseksi tekevä' (*beat-us* 'onnellinen')

ion, ori, u, ur

ion

imit-a-t-ion- (nom. *imitatio*; *imit-a-ri* 'jäljitellä') – ruots., engl. *imitation*

ad-d-i-t-ion- (*ad-d-e-re* 'lisätä') – ruots., engl. *addition*

in-scrip-t-ion- (*in-scrib-e-re* 'kirjoittaa johonkin') – ruots. *inskriftion*, engl. *inscription*

in-va-s-ion- (*in-vad-e-re* 'tunkeutua sisään') – ruots., engl. *invasion*

* latinal. nominatiivimuodosta *-n-* puuttuu

* liitetään yl. verbin perfektipartisiippivartaloon

* feminiinisukuisia abstraktisubstantiiveja: osoittavat tilaa, toimintaa tai sen tulosta

* ransk., engl., saks. ja ruots. *-ion* > sanan loppu *-ation*, *-ition*, *-tion*, *-sion* (sen mukaan miten verbi muodostaa partisiippivartalonsa)

* *-ation* tavallisin: myös ei-latinalaisiin sanoihin: ruots. *seglation* (*segla*), engl. *starvation* (*starve*)

* huom. erityisesti verbit *-iz-a-re* ja *-fic-a-re* (ruots. *civilisera*, *ratificera*, *verifiera* – mutta *civilisation*, *verifikation*, *ratifikation*): lat. substantiivit *-ization-*, *-fication-* muuttumattomina nykykielissä

* engl. yleensä subst. *-ation* vastaa verbi *-ate* (*imitate*) – poikkeus verbit *-ize*, *-ify* (*civilize*, *electrify*) ja tavalliset *restore*, *dispute*, *explore*, *alter* jne.

* ransk. subst. *-ation* – verbi *-er*; saks. *-ieren*, ruots. *-era*

* huom. ruots. *invadera* – *invasion*, *producera* – *produktion*, *diffundera* – *diffusion*, *distrahera* – *distraktion*, *reagera* – *reaktion*, *korrumpera* – *korruption* (ruotsiin lainatut verbit pohjautuvat yleensä preesensvartaloon)

* engl. taas verbit usein perustuvat partisiippivartaloon: *diffuse-diffusion*, *distract-distracti***o**n, *react-reacti***o**n, *corrupt-corrupti***o**n

ori

labor-a-t-ori-um 'työskentelypaikka' – ruots. *laborator***ium**

dorm-i-t-ori-um (*dorm-i-re* 'nukkua')

aud-i-t-ori-um (*aud-i-re* 'kuulla')

lav-a-t-ori-um (*lav-a-re* 'pestä')

* suffiksilla **-ori-** muodostettujen adjektiivien substantivoituneita muotoja

* liitetään verbin perfektipartisiippivartaloon: *labor-a-t-* (*labor-a-re* 'työskennellä')

* ransk. **-oire**: *laborato***oire**

* engl. yl. **-ory**: *laborat***ory**; myös latinalainen muoto: *cremator***ium** (*crem-a-re* 'polittaa')

* saks., ruots. **-orium**

u

ac-t-u-s 'toimi(nta)' (*ag-e-re*; *ac-t-*)

* maskuliinisukuisia abstraktisubstantiiveja; liitetään partisiippivartaloon – nykykielissä ei enää jäljellä = sanat saman näköisiä kuin perfektipartisiipit

* **u** näkyy adjektiivijohdannaisissa: ruots. *akt* – *akt***uell**; engl. *case* – *cas***ual** (*cad-e-re*; *cas-* 'pudota'); *use* – *us***ual** (depon. *ut-i*; *us-* 'käyttää')

ur

struc-t-ur-a (*stru-e-re*; *struc-t-*) – ruots. *struktur***ur**

* feminiinisukuisia abstraktisubstantiiveja; liitetään verbin perfektipartisiippivartaloon

* ransk., engl. **-ure** (*struct***ure**); saks. **-ur** (*Struktur*)

* ruots. tav. **-ur** (*struktur*) – tai ranskan ääntämyksen mukaan **-yr**: *tort***yr** < ransk. *tort***ure** (*tor-t-ur-a*; *torqu-e-re* 'vääntää')

VI PIENI "SIVISTYSSANASTO"

Oheisessa taulukossa on listattu muutamia sellaisia kreikan ja latinan **sanavartaloita**, joita käytetään nykyään eri alojen sanastoissa ja myös yleiskielessä. Vartalot on valittu mielivaltaisesti ja puutteellisestikin, mutta ne edustavat kuitenkin paljolti elämän "perussanastoa". Tässä ne on **aakkostettu latinankielisten vartaloiden mukaan**.

HUOM. Samaan aihepiiriin liittyvät kreikan ja latinan sanavartalot **eivät välttämättä ole täysin synonyymejä** keskenään, eikä mukana ole kaikkia tietyn merkitysyhteyden omaavia sanoja. Kukin sanavartalo liittyy perusmerkitykseltään tiettyyn asiaan tai käsitteeseen, mutta yhteisistä perusmerkityksistä huolimatta vartaloilla voi olla keskinäisiä sävyeroja tai toisistaan paljonkin poikkeavia käyttöyhteyksiä. Tämän takia osa vartaloista on sulkujen sisällä tai puuttuu kokonaan. Tarkemmat merkitykset ja käyttötavat selviävät **sanakirjoista**.

Samasta juuresta muodostetut vartalot on erotettu toisistaan pilkulla (,) ja etymologisesti toisistaan erilliset vartalot kauttaviivalla (/). Vartalot voivat myös esiintyä eripituisina, joten pitempi muoto on sulkujen sisällä.

Kirjoitusasu on nykykielissä yleensä muuttunut seuraavasti:

- **ai > ae > e** (esim. *gynaik-* > *gynek-*)
- **oi > oe > e** (*poiet-* > *poet-*)
- **ei > i** (*kheir* > *k(h)ir-*)
- toisinaan **f > ph** (*fil-* > *phil-*)
- **k > c** (*makr-* > *macr-*); äännettäessä usein vielä etuvokaalien edellä **[k] > [s]** ([ocean-] > [osean-])
- suomessa lisäksi **kh > k** (*arkhai-* > *arke-*); **th > t** (*therm-* > *term-*)

Yhdyssanoja muodostettaessa käytetään tarvittaessa **sidevokaalia**, joka yleensä on kreikkalaisperäisissä sanoissa **-o-** (*astr-o-log-*) ja latinalaisperäisissä **-i-** (*luc-i-fer-*).

LATINA	SUOMI	KREIKKA
<i>aer-</i>	ilma	<i>aer-</i> / <i>pneum(at)-</i>
<i>agr-</i>	pelto	<i>agr(o)-</i>
<i>alb-</i> / <i>cand-</i>	valkoinen	<i>leuk-</i>
<i>ali-</i> , <i>alter-</i>	eri(lainen), toinen, muu	<i>hetero-</i>
<i>am-</i>	rakkaus, ystävyys	<i>fil-</i>
<i>anim(al)-</i>	eläin	<i>zo-</i>
<i>antiqu-</i>	vanha, muinainen	<i>arkhai-</i> / <i>palai-</i>
<i>aqu(a)-</i>	vesi	<i>hydr-</i>
<i>arbor-</i>	puu (kasvi)	<i>dendr-</i>

<i>art-</i>	taito, taide, oppi(ala)	<i>tekh-</i>
<i>audi-</i>	kuuleminen, kuunteleminen	<i>aku(st)-</i>
<i>(auri-)</i>	korva	<i>ot-</i>
<i>avi-</i>	lintu	<i>ornith-</i>
<i>bon- , ben- / optim-</i>	hyvä, paras	<i>eu- / kal-</i>
<i>brev-</i>	lyhyt	<i>brakhy-</i>
<i>cael-</i>	taivas	<i>uran-</i>
<i>cal(or)- / ferv-</i>	lämpö, kuumuus	<i>therm-</i>
<i>capit-</i>	pää	<i>kefal-</i>
<i>carn-</i>	liha	<i>sark-</i>
<i>circ- / orb-</i>	ympyrä, kehä, piiri	<i>kykl-</i>
<i>color-</i>	väri	<i>khrom(at)-</i>
<i>cord-</i>	sydän	<i>kardi-</i>
<i>corpor-</i>	ruumis, keho; rakenne	<i>som(at)-</i>
<i>(cut- / pell-)</i>	iho, nahka	<i>derm(at)-</i>
<i>de- , div(in)-</i>	jumala(linen)	<i>the- (/ daimon-)</i>
<i>dent-</i>	hammas	<i>odont-</i>
<i>digit-</i>	sormi, varvas	<i>daktyl-</i>
<i>dom-</i>	koti	<i>oik-</i>
<i>domin- / reg-</i>	valta, hallitseminen	<i>arkh- / krat-</i>
<i>fac(t)- , fec(t)- , fic(t)- / ag- , act- / funct-</i>	tekeminen, toiminta	<i>pragmat- , prakt- / poie(t)- / dramat-</i>
<i>femin-</i>	nainen	<i>gyn(aik)-</i>
<i>fer- / lat- / port-</i>	kantaminen, vieminen	<i>fer- , for-</i>
<i>fin-</i>	loppu	<i>tel(e)o-</i>
<i>flor-</i>	kukka	<i>anth-</i>
<i>form-</i>	muoto	<i>morf-</i>
<i>fratr-</i>	veli	<i>adelf-</i>
<i>fung-</i>	sieni	<i>myk-</i>
<i>gel(id)- / frig-</i>	kylmyys; jää	<i>kry-</i>
<i>gen(er)- , (g)nat- / creat-</i>	syntyminen, synnyttäminen, luominen; suku	<i>gen-</i>
<i>glob-</i>	pallo	<i>sfair-</i>
<i>herb- / plant-</i>	kasvi	<i>botan- / fyt-</i>
<i>homin- / human-</i>	ihminen	<i>anthrop-</i>
<i>(iecor-)</i>	maksa	<i>hepat-</i>
<i>igni-</i>	tuli	<i>pyr-</i>
<i>(infant-)</i>	lapsi	<i>paid-</i>
<i>initi- / princip-</i>	alku	<i>arkh-</i>
<i>iur-</i>	oikeus	
<i>iuven-</i>	nuori	<i>ne(o)-</i>
<i>labor- / oper-</i>	työ	<i>erg- , org-</i>
<i>lact-</i>	maito	<i>galakt-</i>
<i>lapid-</i>	kivi	<i>lith- / petr-</i>
<i>leg-</i>	laki, sääntö	<i>nom-</i>
<i>liber-</i>	vapaa	<i>(eleuther-)</i>
<i>libr-</i>	kirja	<i>bibl-</i>
<i>lign-</i>	puu (aine)	<i>ksyl-</i>

<i>lingv-</i>	kieli	<i>gloss- , glott-</i>
<i>loc-</i>	paikka	<i>top-</i>
<i>long-</i>	pitkä	<i>makr-</i>
<i>luc- , lumin-</i>	valo	<i>fos- , fot-</i>
<i>lun(a)-</i>	kuu	<i>selen-</i>
<i>magn- (, maxim-)</i>	suuri	<i>makr- / mega(l)-</i>
<i>mal- / pessim-</i>	paha, huono	<i>kak-</i>
<i>manu-</i>	käsi	<i>kheir-</i>
<i>mar(in)-</i>	meri	<i>thalass- , thalatt- / okean-</i>
<i>marit- / nupt-</i>	hää, avio(liitto)	<i>gam-</i>
<i>matr-</i>	äiti	<i>(metr-)</i>
<i>mens(ur)- / mod-</i>	mitta(aminen)	<i>metr-</i>
<i>ment-</i>	mieli	<i>psykh- / fren-</i>
<i>(milit- / martial- / bell-)</i>	sota(isa)	<i>polem-</i>
<i>(minim-)</i>	pieni	<i>mikr-</i>
<i>moll-</i>	pehmeä	<i>malak-</i>
<i>mont-</i>	vuori	<i>or-</i>
<i>mor-</i>	tapa	<i>eth-</i>
<i>morb-</i>	sairaus, tauti, kärsimys	<i>path- / nos-</i>
<i>mort-</i>	kuolema	<i>than(at)- / nekr-</i>
<i>mult- / plur-</i>	moni, usea, paljon	<i>poly-</i>
<i>mund-</i>	maailma; järjestys, kauneus	<i>kosm-</i>
<i>nas-</i>	nenä	<i>rhin-</i>
<i>natur-</i>	luonto	<i>fys-</i>
<i>nigr-</i>	musta	<i>mela(n)-</i>
<i>nomin-</i>	nimi	<i>onom(at)- , onym-</i>
<i>nov-</i>	uusi	<i>ne(o)-</i>
<i>numer-</i>	luku(määrä)	<i>arithm-</i>
<i>ocul-</i>	silmä	<i>ofthalm- , op(t)-</i>
<i>(odi-)</i>	viha	<i>mis-</i>
<i>omn- / tot-</i>	kaikki, koko(nainen)	<i>pan(t)- / hol-</i>
<i>or-</i>	suu	<i>stom-</i>
<i>or(at)- / sermon-</i>	puhe, puhuminen	<i>rhet- / leg-, log-</i>
<i>ord(in)-</i>	järjestys	<i>taks- / kosm-</i>
<i>oss-</i>	luu	<i>oste-</i>
<i>pac-</i>	rauha	<i>(eiren-)</i>
<i>part-</i>	osa	<i>mer-</i>
<i>patr-</i>	isä	<i>patr-</i>
<i>ped-</i>	jalka	<i>pod-</i>
<i>pisc-</i>	kala	<i>ikhthy-</i>
<i>popul- / vulg-</i>	kansa	<i>dem- / ethn-</i>
<i>posit-</i>	asettaminen, paneminen, laittaminen	<i>the(s)-</i>
<i>pot-</i>	voima, kyky	<i>dyn(am-)</i>
<i>pulmon-</i>	keuhkot	<i>pneumon-</i>
<i>(rapid- / veloc-)</i>	nopea	<i>takhy-</i>
<i>(rar-)</i>	vähä(n), harva	<i>olig-</i>

<i>rur-</i>	maaseutu	
<i>sanguin-</i>	veri	<i>haim(at)-</i>
<i>(sapien-)</i>	viisaus	<i>sof-</i>
<i>scient- / cognit-</i>	tieto, ajattelu	<i>gno(s)- / episte-</i>
<i>scrib- , script-</i>	kirjoittaminen	<i>graf- , gramm-</i>
<i>semi-</i>	puoli(kas)	<i>hemi-</i>
<i>semin- / gran-</i>	siemen, jyvä	<i>sperm(at)- / khondr-</i>
<i>sens-</i>	aistiminen, havainto	<i>aisth-</i>
<i>sex(u)- (/ am-)</i>	rakkaus, seksi	<i>erot-</i>
<i>sider- / stell-</i>	tähti	<i>astr-</i>
<i>simil-</i>	sama(nlainen), yhtä(läinen)	<i>homo- / iso-</i>
<i>sol-</i>	aurinko	<i>heli(o)-</i>
<i>solid- / dur- / firm-</i>	kova, kiinteä, jäykkä	<i>stere- / skler-</i>
<i>somn- / dorm-</i>	uni, nukkuminen	<i>hypn-</i>
<i>son- / voc-</i>	ääni	<i>fon- / fthong-</i>
<i>soror-</i>	sisar	<i>adelf-</i>
<i>spir(it)- / hal-</i>	henki, hengitys	<i>pne(um(at))-</i>
<i>stru(ct)-</i>	rakentaminen	
<i>(tard-)</i>	hidas	<i>brady-</i>
<i>tempor-</i>	aika	<i>khron-</i>
<i>terr- / horr-</i>	pelko	<i>fob-</i>
<i>terr(a)- / tellur-</i>	maa	<i>ge-</i>
<i>un- / singul- / sol-</i>	yksi(n), ainoa	<i>mon-</i>
<i>urb-</i>	kaupunki	<i>polit-</i>
<i>ventr-</i>	vatsa	<i>gastr-</i>
<i>verb-</i>	sana	<i>leg- , log- / ep- / rhe-</i>
<i>vers- , vert-</i>	kääntäminen, kääntyminen	<i>trop-</i>
<i>veter- / sen-</i>	vanha, iäkäs	<i>geront- / presby-</i>
<i>vir- (/ mascul-)</i>	mies	<i>andr-</i>
<i>vis-</i>	näkeminen, näkö	<i>opt-</i>
<i>vit- , viv-</i>	elämä	<i>bi-</i>
	itse	<i>aut(o)-</i>
	tieto, oppi; puhe, sana	<i>leg- , log-</i>

LÄHTEITÄ

Tämä lähdeluettelo ei ole läheskään kattava, vaan se esittelee valikoidusti klassisia kieliä (lähinnä tietysti latinaa) sekä niiden historiaa ja vaikutuksia eri tavoin käsitteleviä teoksia. Lähteitä on tässä huomattavasti laajemmalla kuin vain rakenne- ja terminologiakurssin aihepiiristä, joten listan tarkoitus on toimia auttavana oppaana lisätietoa etsiville.

YLEISTÄ

- * Ellegård, Alvar: *Prefix och suffix i latinska lånord*. Lund 1975.
- * **Ellegård, Alvar & Olofsson, Arne: *De internationella orden: Allmän språkkunskap för gymnasiet*. Uppsala 1982.** [tämän monisteen tärkein yksittäinen lähde]
- * Fuchs, J. (suom. toim. Marja Itkonen-Kaila): *Antiikin sanakirja*. Helsinki 1972.
- * Kilpiö, Matti & Heikkinen, Kanerva: ”Omaa ja lainattua: kielikontaktien vaikutus englannin sanastoon”. Nevalainen & Rissanen & Taavitsainen (toim.): *Englannin aika: elävän kielen kartoitusta*. Helsinki 2004, s. 99–112.
- * Kivimäki, Arto: *Summa summarum: Latinankielisiä termejä*. Hämeenlinna 1998.
- * Kivimäki, Arto: *Suuri latinakirja*. Hämeenlinna 2001.
- * Kivimäki, Arto: *Verba volant = sanat lentävät*. Hämeenlinna 2001.
- * Lindberg, Bo (suom. toim. Osmo Pekonen): *Latina ja Eurooppa*. Jyväskylä 1997.
- * Nevalainen, Terttu: ”Pienestä kielestä maailmanlatinaksi”. *Tieteessä tapahtuu* 5/2004, s. 5–7.
- * Niemi, Antti: ”Vanhat kielet ja uusi tekniikka”. (Teknisen terminologian perustaminen antiikin kieliin ja suomen teknisen terminologian ominaispiirteet). *Kanava* vol. 25, 1/1997, s. 29–33.

KIELIOPPEJA

- * Pekkanen, Tuomo: *Ars grammatica: latinan kielioppi*. Helsinki 1981.

SANAKIRJOJA

* Byrne, Mary: *Eureka!: A Dictionary of Latin and Greek Elements in English Words*. Newton Abbot 1987.

* Düring, Ingemar: *Latinets 1500 vanligaste ord och deras avkomlingar i svenskan, engelskan och franskan*. Lund 1955.

* Koukkunen, Kalevi: *Atomi ja missi: Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Porvoo 1990.

* *The New International Webster's Student Dictionary of the English Language*. International encyclopedic edition. Naples, FL 1996. [etymologiset viitteet]

* Pekkanen, Tuomo & Pitkäranta, Reijo: *Nykylatinan sanakirja: suomi-latina-suomi = Lexicon hodiernae latinitatis: finno-latino-finnicum*. Helsinki 2006.

* Pitkäranta, Reijo: *Suomi-latina-suomi-sanakirja*. Helsinki 2001.

* Salmi, J. & Linkomies, Edwin: *Latinalais-suomalainen sanakirja*. Helsinki 1955.

* *Sivistyssanakirja: 19000 hakusanaa*. Keuruu 1990.

[+ muutkin **sivistys- tai vierassanakirjat**, joissa mukana etymologisia viitteitä]

* Wahlgren, Bengt: *Latinskt morfemlexikon: Med uppgifter om de internationella ordens ursprung och uppbyggnad*. Stockholm 1976.

* nykykielten **etymologiset sanakirjat** antavat runsaasti tietoa latinalais- ja kreikkalaisperäisestä sanastosta.

WWW-LÄHTEITÄ

* *English Words Derived from Latin and Greek Sources* <URL: <http://www.wordfocus.com/>>

* *Forum Romanum* <URL: <http://www.forumromanum.org/>>

* *Online Etymology Dictionary* <URL: <http://www.etymonline.com/>>

* *Orbis Latinus* <URL: <http://www.orbilat.com/>>

* *The Perseus Project* <URL: <http://www.perseus.tufts.edu/>>

- * Baugh, Albert: *A History of the English Language*. (2nd ed. 1968; 5th ed. 2002).
- * Castrén, Paavo & Pietilä-Castrén, Leena: *Antiikin käsikirja*. Helsinki 2000.
- * Edlund, Lars-Erik: *Lånord i svenskan: Om språkförändringar i tid och rum*. Stockholm 1992.
- * Hall Jr., Robert: *External History of the Romance Languages: Comparative Romance Grammar*. New York 1974.
- * Kaimio, Maarit & Oksala, Teivas & Riikonen, H.: *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö*. Helsinki 1998.
- * Löfstedt, Einar: *Late Latin*. Oslo 1959.
- * Merisalo, Outi: *Manu scripta: Länsimaisen kirjan historia keskiajalla (500–1500)*. Jyväskylä 2003.
- * Palmer, Leonard: *The Latin Language*. London 1954.
- * Reynolds, L. & Wilson, N.: *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Oxford 1991.
- * Väänänen, Veikko: *Introduction au latin vulgaire*. 3. édition. Paris 1981.
- * Wright, Roger (ed.): *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*. Pennsylvania S. U. P. 1996.

- * Lundström, Sven: *Latinets ljud- och formhistoria*. Stockholm 1958.
- * Pakarinen, Weikko: *Latinan kielioppi*. Helsinki 1916.
- * Sjöstrand, Nils: *Ny latinsk grammatik*. Lund 1953.

- * *Oxford Latin Dictionary*. Oxford 1994.